

AZ
ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG
ÉVKÖNYVE

ÉS
A JÓSIKA MIKLÓS
SZÜLETÉSE 100-IK ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRE

TARTOTT

ÜNNEPÉLY.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
VI.

HIVATALOS KIADÁS
A TÁRSASÁG TAGJAI SZÁMÁRA.

—
SZERKESZTI :
FERENCZI ZOLTÁN
TITKÁR.

KOLOZSVÁRT.
Nyomatott Gámán János örököse könyvnyomdájában.
1894.

AZ
ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG
ÉVKÖNYVE

ÉS

A JÓSIKA MIKLÓS
SZÜLETÉSE 100-IK ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRE

TARTOTT

ÜNNEPÉLY.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VI.

HIVATALOS KIADÁS
A TÁRSASÁG TAGJAI SZÁMÁRA.

SZERKESZTI :
FERENCZI ZOLTÁN
TITKÁR.

KOLOZSVÁRT.
Nyomatott Gámán János örököse könyvnyomdájában.
1894.

105886

A *Jósika Miklós* születése 100-ik évfordulójának emlékére 1894 máj. 14-én tartott díszülés *tárgyai*:

1. *Elnöki megnyitó. Szász Gerő* alelnöktől.
2. *Jósika Miklós élete. Ferenczi Zoltán* r. t.-tól.
3. *Óda. Hegedüs István* r. tagtól.
4. *Jósika Miklós és a magyar regény. Széchy Károly* r. tagtól.

Ülés után a társaság *Jósika Miklós* s a kolozsvári nők *Jósika Miklósné* sirjára koszorút tettek le.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Szász Gerő alelnök beszéde,

melylyel a Jósika-émlékünnepélyt megnyitotta.

Az „Erdélyi Irodalmi Társaság“ boldognak vallja magát, hogy évekkel ezelőtt megalakulván, részébe jutott a szerencse, hogy ünnepet szentelhet annak a férfunak emlékezetére, ki száz évvel ezelőtt születvén, abban a csak ritka szellemeknek jutott dicsőségben osztozik, hogy a mai nemzedék is meghajlik porai előtt, s a maga részéről társaságunk leteheti a kegyeletnek koszorúját arra a sirra, a melyből új élet kelt: a nemzeti aspiratiók élete, és kelni fog ezután is, a míg a világ világ lesz; a míg ezen a megszentelt földön magyar élni fog.

És szerencsésnek vallja magát társaságunk, hogy egy oly férfunak emlékezetére szentelhet ünnepet, ki bár egész hazánké, egész irodalmunké: de büszkeségét találja abban, hogy a mi szűkebb, kicsi hazánk, az erdélyi részek adták őt az összesnek, annak a szellemi nagy tábornak, melynek munkássága, fermentálódó harcza és győzedelme tartotta meg Magyarországot mind e máj napig és fogja átadni egy újabb ezer esztendőnek.

És boldognak vallom magamat én is, kit egészen érdemetlenül bár, de az a megtisztelő szerencse ért, hogy ez elnöki székéből hirdethessem soha el nem muló hálámat azon férfú emléke iránt, ki gyermek-koromban édes-tejnek italával táplált; s felnyitotta előttem is a gyönyöröknek azt a forrását, melyet csak azok élvezhetnek igazán, kik lelkesedni tudnak a költészet örök szépségei iránt.

A gyermeki benyomások a legmaradandóbbak, mondhatnám, elpusztíthatlanok. Sok mindenfélét összetanítottak velem is, és sokat elfelejtettem. De egy dologra jól emlék-

szem; azt elfelejteni soha nem fogom. Csak ezelőtt ötven esztendővel történt. Ott volt az ördög-kereszturi papi házban. A latinnyelv száraz paradigmáinak és Catullusból mindennap harmincz latin szónak megtanulása, már nem volt dolog nekem, már untatott. Apám ösztönzött, hogy *olvassak*, és nem nagy terjedelmű könyvtárából kezembe nyomta a szkitha királyi családból származott Anacharsis útazását Görögországban. Sok szép és jó dolog van benne. Semmi kifogásom nem volt ellene. De miután vagy háromszor elolvastam, a hét vastag kötetet, szegény apám arra nógatott, hogy olvassam „*Bentham*“ Jeremiását. Elképzélhetni, hogy *tizenhárom* éves koromban a meg nem érthetésnek és az unalomnak milyen rettenetes súlya nehezedett gyermeki lelkekre e philosophus olvasásánál, ki az államtudományi és nemzetgazdasági problémákat kutatta és megalapította a hasznossági elméletet, az utilitarizmust.

Bentham mellett néha sirtam, néha elaludtam az unalom miatt. Ilyenkor szegény édes anyám jött segítségemre és a könyvtár másik sarkából kivette Mészáros Ignác *Kártigámját*, Dugonicstól *Etelkát*, *Az arany pereceket*, *A gyafjas vitézeket*, *A szerecseneket*. Anyáinknak e kedves olvasmányait. Nekem is kedvesek voltak. A gyermek és az öreg ember igen közel állanak egymáshoz. Hiszen a tél és tavasz egymás szomszédságában vannak.

Életemnek e szakában, midőn a kamaszság küzd az ifjuság jogáért: az a nap volt döntő, midőn hálás emlékü magántanítóm, most nyugalmazott zilahi tanár, Dobai Sándor kieszközölte, hogy mint a kolozsvári reform. kollegium egyik szorgalmas tanulója, mint gimnázista, az ott levő és ma is virágzó olvasó egyletnek kedvezményes, azaz ingyenes, rendkívüli tagjául felvétettem.

Emlékezem. Mekkora különbség istenem! az én édes apám avitcalis thecája és a kolozsvári kollegium olvasó egyletének könyvtára között! *Az* a nap-lemenete utáni szürkesség, *ez* a feljövő nap bibor hajnala; — *az* a nyugalomra intő árnyék, *ez* a munkára hívó lobogó fény; — *az* a múlt, *ez* a jövő! Egy új tavasz, mely az elhervadott, az elpusztult ős romjain él, virágzik s bíztat az örökélettel.

Kielégíthetetlen éhséggel és szomjúsággal rohantam meg a könyvtárt. Míg pajtásaim labdáztak, én olvastam; míg pajtásaim aludtak, én a collegium kapuja alatt pisláncodó mécses szerényke világánál olvastam; míg pajtásaim a feladatot tanúlták, én akkor is csak olvastam.

De sem az ó-classicus formák által nyűgbe tartott Berzsenyinek néha túl-gyöngédsége, néha túl-haragja, de mindig fenséges eszményisége; sem Vörösmartynak tömör nyelve, fonséges pathosa és epicus szaggatottsága; sem a múltak romjain, az egyedül igaz alapon, a *népies* és így teljességgel a *nemzeti* élet szükségeinek eleget tevő fundamentumon diadallal kiemelkedő Petőfinek dithyrámbjai: a mi még fejletlen, alaktalan kedélyünkben nem teheték azt a benyomást, mit a már érett korúak csodálattal bamúltak. Nálunk hiányzott még az érzelem recipiáló fogékonysága; a fejletlen érzelmek spontán megnyilatkozása; a még csak pólyájában levő phantasia nem bírta követni a levegőég magasságaiban szárnyaló sasokat.

Nekünk mese kellett. Én is a mesemondókért rajongtam. A poétákat meg kell tudni érteni, velük kell szállani, hogy gyönyörködhesünk; a prózáírók közelebb vannak a kedélyhez, több bennük a folytonosság, részletezéseikkel könnyebbé teszik a megérthetést, és könnyebben jutunk élvezésükhöz. *Azok* a sziklák viz-esése: zúgó, morajló, töredezett, fényes, ragyogó; *ezek* a völgy patakja: a nap csakúgy ragyog a felszínükön, mint vizesesen, de békésebb, nyugodtabb és céljukat csak úgy eléri, mint azok. A gyermeknek kedvesebb a patak, mint a vizesés, közelebb van hozzá.

Nekem legalább nagyon kedves volt a patak. Lelkemet beledobtam egészen. Valami kéjes mámor zsi bongatott hónapokon, éveken keresztül. Elfelejtettem Kartigámot, Etelkát, az arany-pereczeket; lelki szemeim előtt új alakok, óh nem, fél-istenek tartották diadal-útjokat: Abafi, Zólyomi, Zrinyi, a költő, Jósika István és a többi és mindenek felett *az*, a ki a hősöket fölkelte mohosult sirjokból, mint új Prometheus életet lopott a megdermedt csontokba és átadta őket, önmagával együtt a halhatatlanságnak. Ez a férfit, ez a költő, kit homlokodon csókol, a magyar geniusz, s ki utolsó lehetéig hú is maradott

a muzsához és lett a magyar regényirodalomnak atyja, megteremtője: br. *Jósika* Miklós.

Hogy e név mekkora tőkét képvisel irodalmi kincstárunkban; hogy e férfiúnak egész élete minő ragyogó példája az önfeláldozó hazaszeretetnek: ezt felmutatni Ferenczi Zoltán, Hegedüs István és Széchy Károly tisztelt barátaimra bízom, kiknek elébe vágni, részemről nem volna sem ildomos, sem ünnepünknek megfelelő.

Csupán azt említem föl, hogy *Jósika* kortársai közül ma már alig néhányan élnek széles Magyarországon! mi is, a kik az ő költészetének elsodró hatása alatt, mint gyermekek oda rohantunk a szabadságharcz forгатagai közé, mi is megvénültünk; az ő lángoló szíve a hontalan száműzetésben dobbant utolsót, elhaló porait a rokon szeretettel adta vissza a nemzeti kegyeletnek; de sirja felett, melyet ma már Kolozsvár városa mondhat magáénak, egy megifjodott magyar nemzet áldja a gondviselést, hogy ilyen férfiakat adott a múltban, mert ez biztosíték, hogy fog adni a jövőben is és Magyarország élni fog és nőni dicsőségben, mert nem veszhet el az a nép, mely nagyjait tisztelni és emlékezetben tartani, megérett.

A *Jósika* Miklós száz éves születésének emlékére rendezett díszülésünket ezennel megnyitom.

II.

Ferenczi Zoltán felolvasása

Jósika Miklós életéről.

Jósika Miklós 1794 ápr. 28-án született Tordán. Apját szintén Miklósnak hívták, anyja gróf Lázár Eleonora volt. Anyai ágon tehát Gyalakúti gr. Lázár Jánossal, az íróval állt rokonságban; apai részről pedig őse volt Jósika István, a Báthori Zsigmond cancellárja. Így a leghíresebb családok egyikéből eredt, mely származását Kantakuzen János görög császárig vitte fel. Oly körülmény, melyre Jósika mindig büszke volt.

Gyermekéveit Bilakon töltötte, imig anyja, egy szép, beteges barna nő, 1799-ben meghalt s ekkor a család gyermekeit, kik közt Miklós a 4-ik volt, a nagyszülék osztották meg. Így került ő apai nagyanyjához, br. Bornemisza Máriához Ó-Fenesre, a kinek szigorú, de magyaros nevelése alatt a nagyanya haláláig élt, 1804-ig, midőn a kolozsvári r. kath. convictusba került.

Tanulói élete a vidám iskolai csínek és tanuló társak között 1811-ig tartott s úgy ennek, mint gyermekkori egyéb benyomásainak számos helyet szentelt későbbi regényeiben. »Nálamnál garázdább és vásottabb gyermek nem volt talán széles e világon; — mondja tanuló éveiről — ha eszembe jut az a sok csín, melyet elkövettem, az a tömérdek bors, melyet tanítóim s nevelőim orra alá törtem, s az a sok magáncsata, bajvívás, tilosba járás, melyet elkövettem, most is bámulom, hogy nevelőim egyenesen négyfelé nem fűrészeltek. E mellett perpetuum mobile. Nem volt pillanatnyi nyugalom, mindig valamin törtem a fejemet; furtam, faragtam, gunyhókat építettem; embert, lovat, ebet kifárasztottam, s valódi enfant terrible lettem volna, egy bizonyos érzés nélkül, mely mindig

feltartóztatott attól, hogy mások iránt gyöngédtelenséget és kimélytelenséget kövessenek el.«

E gyermekkori önjellemzést kiegészíthetjük azzal, hogy a nagytehetségű, élénk gyermek oly időkben növekedett fel, melyek már természetöknél fogva vonják, emelik s a nagyság képeivel töltik el a lelket. Napoleon híres mondása, hogy »a geniének minden út nyitva áll« : varázsos jelentőségével eltöltött minden lelket.

»Nem tudom, úgy van-e ez most is — írja Jósika 1864-ben — miként akkor volt; de annyi igaz, hogy az akkori gyermekkor s fiatalság évei nagy reményekkel s tegyük hozzá, nagy ábrándokkal szövetkeztek. A légben volt valami, a mi még a gyermeknek is susogta, hogy elmúlt azon kor, hol az ifju csak azért él, azért tanul, azért fut és fárad, hogy napról napra éljen. Úgy tetszett, mintha mindegyik mögött valami sejtett nagy remény vagy végzet állna s a XIX. század jó előre már csudákkal kecsegtetné az embert.«

Ez magyarázza meg egyszersmind azt is, hogy az akkori hazai tesperő viszonyok közt miért lett Jósika is katona; mert az volt az egyetlen pálya, hol a tehetség érvényesülni bírt, nem számítva az íróit, melyre Jósika ekkor még s utóbb is sokáig nem gondolt, bárha iskolai kísérletei közt egy *Hollósi János* cz. hősköltemény emléke maradt ránk, melynek tárgya volt, hogy ő Haller Ignáczczal együtt a convictusból Párisba szökött.

1811-ben, 2 évi jogi tanfolyam végzése után, állt be Jósika az Eugen-félc dragonyosezredbe s elébb Nagy-Sinken, majd Vidombákon állomásozván, 1812 elején a Napoleon orosz hadjárata hírére Galicziába, utóbb Horotenkába rendelték s a rettentő hidegben, a 16 órai lovaglásban majd megfagyott. Napoleon szerencsétlen hadjárata után, közben hadnagynak neveztetvén ki (1813 márcz. 14.), ezredével Olaszországba rendelték, hol Vicenzában, Paduában állomásozott; bejárta Lombardia főbb városait s kitüntette magát 1814 febr. 8-án a Mincio melletti csatában, miért soron kívül főhadnagy lett. A béke megkötése után Villagioban, Mailandban, Veronában táborozott. Onnan egy évvel utóbb 1815 márcz. 24-én kapi-

tánynya neveztetvén, Bécsbe rendelték a Colloredo-gyalogezredhez. Itt gr. Bethlen Jánossal együtt kamarásságot kapván, a bécsi congressus ideje alatt bő alkalmá nyílt kora legnagyobb férfait közelről szemlélni s gyakorolni magát az emberismeretben, e kedvelt foglalkozásában. E mellett a folytonos utazás, nyelvek tanulása s bő olvasmányai rendkívül hatottak látóköre tágítására s kiegészítették és határozottabbakká tették külső benyomásait. Temérdekét olvasott, jót és rosszat egyaránt, mohón és válogatás nélkül. Olaszországban Dante, Petrarca, Tasso, Metastasio és Goldini, Bécsben a német és francia írók s az angolok is német fordításban, foglalták el szabad idejét, mint Rousseau, Voltaire, Hoche, D'Alembert, Diderot, Rabelais, Stael, Holstein, Cottin; de mellettök még Mlle Scuderi, Radcliff Anna, Lafontain érzelgős regényei, a divatos Kotzebue s több mások is édekeltek; egyszóval minden, a mi csak Armbruster kölcsönkönyvtárában kapható volt. Különös kedvvel olvasott azonban utazási és történelmi műveket. »Különösen hazai krónikáink érdekeltek, — írja magáról, — s már ez időben úgy teleszedtem fejemet hazám regényes múltjával, mintha valami titkos szózat és ösztön előre sejtette volna irodalmi pályámat.«

Mig ekközben egy rövid utat tett Erdély meglátogatására Bethlen Jánossal, történt Napoleon visszatérte s a 100 napos uralom, midőn ezredével ő is Franciaországba nyomúlt. Bárha a döntő világcsatában nem vett is részt; de megláthatta Párist, Versaillest s Franciaország egy részét és e katonai parádé után visszatért Bécsbe. Megint egy év tölt el vidám mulatsággal, olvasmányok közt, mialatt 3 drámát is ír, melyekben Reimund, bécsi kritikus, megdicséri a leleményt s azt mondja, hogy jó regényíró válnék belőle.

Itt ismerkedett meg 1816/17 telén Kállay Leónéval és leányával, Erzsébettel. Ennek lett következése, hogy 1817-ben kilépett a katonaságból, Kállayékat Badenbe, fürdőre kísérte el s apja beléegyezését adván házasságához, lejött Napkorra (Szabolcs-m.) s nőül vette Kállay Erzsébetet.

Ma már eléggé tudjuk, hogy első házassága szerencsétlen volt s Jósika tartózkodás nélkül rajzolja boldogtalansága

okait az *Emlékiratokban*. Ebből mi azt a benyomást meríthetjük, hogy Jósikának általában a napkori környezet nem volt inyére, ízlése teljesen különbözött nejeétől, a ki különben szép és derék nő volt; de ilyen kérdésekben annyira nem engedett férjének, hogy ez által szintén hozzájárult a teljes és tökéletes összetérhetetlenséghez. Ezek közé tartozott az, hogy nem akart férje nagyon is finnyás és elkényeztetett nagyuri modorához alkalmazkodni és hogy nem szerette Erdélyt, hol viszont Jósika érezte magát jobban. Midőn apja 1824-ben meghalt s gyermekei megosztottak, ő Branyicskát, Szurdukot s a szamosfalvi részjószágot örökölte. Ekkor azt hitte, hogy Erdélyben telepedhetik meg; de neje nem akart itt lakni; ő pedig Napkort s az egész szabolcsi környezetet utálta. Ezért habár Miklós, Leó, Géza fiai s egy leánya születtek egymásután, a távolság közte és neje közt mind nagyobb lett; gyakran hónapokig nem látták odahaza. Egyszer azon töprengett, hogy Byronhoz megy Görögországba s nem egészen rajta mult, hogy e terv abban maradt; máskor más hasonló tervet kovácsolt; végre 1834-ben végleg elhagyta Napkort és nejét; Szurdukra költözött épen az erdélyi országgyűlés idején, melynek mint királyi meghívott ő is tagja volt.

Kolozsvárt a rövid 1834-iki országgyűlés alatt a Kendeffi Ádámné házában lakott b. Wesselényivel. E háznak pinczéjében volt elhelyezve az a sajtó, melyen Wesselényi titokban kinyomatta az országgyűlési tudósításokat. Ekkor lépett fel először nyilvánosan egy a »közvéleményről« tartott beszédével s Széchenyi és Wesselényi példája az írói pályára vonván, elébb röpiratokkal próbált szerencsét s kiadta 1835-ben az *Irányt*, utána a *Vázolatok*-at, melyek mindketteje inkább csak egy okos világtól nem nagyon mély szemlélődéseit nyújtja s nem kiváló becsűek. Ezek közt kiadta a közvéleményről tartott beszédét is a *Vázolatok*-ban.

Ekközben történt az, hogy egyik rokona, Petrichevich Horváth Lázár, az erdélyi országgyűlés ideje alatt felolvasta neki „*Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban*“ cz. regényének egy részét (1836. I—II. k. Kolozsvárt.) s a gyöngé regény, melynek egyetlen érdeme, hogy némileg az erdélyi szalonok

nyelvét alkalmazta, melyet akkor még a legszebb magyar nyelvnek tartottak, arra a gondolatra ébresztette, hogy ő is regényt írjon; mert érezte, hogy tudna jobbat, sokkal jobbat írni.¹

¹ Azt a hatást, melyet Petrichevich Horváth regénye gyakorolt Jósikára, Horváth maga egész részletesen leírta *Jósika Miklós regényeiről s a regényirodalomról általában cz. értekezésében.* (Honderü. 1843. II. 261—63, 395—96. l.) s Jósika soha sem czáfolta meg (az *Emlékiratok*-ban sem, hol pedig eléggé védi magát minden idegen befolyás ellen). Elmondja itt Horváth, hogy 1834-ben egyszer Jósika ment házukhoz, a ki rokona volt, mint édes anyja unokatestvére s köztök a következő párbeszéd folyt le: „— Hát te, barátocskám, min dolgozol oly kegyetlenül? (Ezt Jósika kérdé.) — Én regényt írok. — Nem hiszem biz én. De hát az egekért, hogy jöttél te e gondolatra? Regényt írni! — Tudja Isten, felelé Horváth. Azonban, mint tudod, mindig szenvedélyem vala az irkálás, s most egy kissé nagyobb fába verém fejszemet. — Hogy fogják nevezni regényed? — Mit én tudom, annyi igaz, hogy egy kolosvári telet akarok rajzolni, társaságunk jellemzésével. — Olvass nekem valamit belőle.“ Horváth pár czikket olvasott *Az Elbujdosott*-ból. „Rokonom, így folytatja, főcsóválva hagyá el írószobámat. Mintha egy új eszme villant volna életre lelkében, annyira látszott valójának benső küzdése borongó homlokán.“ — Erre Jósika néhány nap múlva átadta neki véleményét végett az *Irány cz.* a. megjelent korábbi eszmetörődékeit, melyeket még a *Hitel és Balítéletek* megjelenése előtt (?) írt. Horváth azt felelte rá: kár, hogy nem adta ki akkor őket; most kissé túléltek magokat. Azonban az ő közvetítésével mégis megjelent úgy ez, mint második műve, a *Válatok*. Horváth igen helyesen, így szól rólok: „Író tapogatózni látszék szellemének ütere körül; igazi hivatását még el nem találta volt.“ „És rokonom harmadizben jöve szerény hajlékomba és kérdé, mit tartok iratai felől, s vajjon folytassa-e pályáját?“ Horváth felelé: „— Te jó historicus vagy, Erdély régiségeiben jártasságodat gyakran bámúltam gyermekkoromban. Emlékszem, mi részletesen ismerted néhai atyád dús fegyvertárának, az ős török szablyák, köves nyergék, skófiumos szerszámok, schábrákok, vérték, vasingek, kopják, hellebárdok, buzogányok, tegzek és tatár siskaknak oly regényes érdekű történeteit, hagyományait, ird le nekünk azokat, nyiss Erdélynek egy új világot.“ „És bámuló vendégem eszmélni kezdett; anda homlokát dörgölgeté, és életerős bátorsággal — mint szokott történni saját dús phantasiajának érdekteljes hőseinél — lépett életre az elhatározás. Mikép tartotta meg szavát rokonom, tanuja: *Abafi* . . . És így lett Jósika Miklósbul író. Ekkép született meg egy csupa véletlen által *Abafi*; ekkép *Zólyomi*, és egész sora ama gyönyörű regényeknek, melyek őt korunk jelesb írói közé kétségen kívül, a magyar hazának pedig e nemben mindenestre legelső, legérdekesebb és legnépszerűbb írójává emelték. Minő szerepet játszánk ez esemény körül csekély magunk — igénytelen eszköz egy szerencsés Véletlen kezében — mi rész jutand részünkre a

Haza megy Szurdukra s ott nagy izgalommal fog bele *Zólyomi* ba, első regényébe, melynek tervét még Napkoron szötte némi egyéni tapasztalatok szálaiból, s rögtön utána *Abafi*-ba. Ez még munkában volt, midőn Pestre megy, *Zólyomit* meg mutatja Bajzának, a nemsokára befejezett *Abafit* Szemere Pálnak s ezek helyeslése mellett kiadja elébb *Abafit* „*Jósika Miklós regényei*“ gyűjtő cím alatt, melyet *Zólyomi* nyomban követett 1836 évszámmal s egyszerre népszerűvé tette a magyar regényt és magát a *regény* szót is, melyet Szemere Pál csak imént alkotott a *román* szó helyett.

Ez a gyűjtő cím egyszersmind azt is jelenti, hogy Bajza és Szemere ítéletei már előre döntőleg hatottak Jósika pályájára, melynek egyszerre gazdag jutalmát látta; mert az akadémia már 1836 szept. 10-én igazg. tagjává, a Kisfaludy-társ. pedig nov. 12-én r. tagjává választotta. Ő pedig, mintha a sokáig haszon nélkül elrepült időt most rohamos munkássággal akarná helyre pótolni, kimeríthetlen leleménnyel mesét mesére szerkesztett, alkotott / hihetetlenek látszó gyorsasággal. Ő maga mondja, hogy naponként átlag egy írott ívet írt s míg kezdetben ő is, mint Kemény, a csendes éji órákat használta fel éjjél után 2—3 óráig, utóbb a hajnali órákban dolgozott d. e. 9—10 óráig, hogy a napi benyomások figyelmét ne vonják el; a nap többi része alatt pihent vagy olvasott és gondolatait rendezte, terveket szövén a másnap megírandó fejezethez. Ekközben megelevenedtek lelkében az emberek, a kikkel találkozott s rá tartósabb benyomásokat gyakoroltak, gyermek- és ifjúkori pajtásai, barátai, saját testvérei, kik közül a magyaros, pattogó, uralkodni szerető Rózáliának Nankelreuter Nabugodonozornében s a hozzá hasonlóknak, a szép és királynői méltóságú nemes Zsuzsánnának pedig a Mikola Mar-dicsőségből, melyet édes hazánkra, melyet irodalmunkra a Jósika név árasztta: azt valóban nem tudjuk. Érdemünk legalább — ha mégis volt mi benne — alig vala több ama lehullott almáénál, melynek Newton és a világ egy egészen új bölcseségtan alapelvét köszönhetik.“ „A fiatal J. M. katonai pályáján, a meglett férfi falusi gazdai elvonultságában, és J. M. az erdélyi megyegyűléseken és országos tanácssteremben immár az élet zenithjén: ingyen sem álmodá, hogy belőle még regényíró legyen! És ime az lett“ etc. (Gyulai uyanaszt állítja más forrásból. L. Emlékbeszédék, 226. 1.)

gitokban, Giskra Szerénákban adta rajzát és általában mindig e két női alak meglehetősen hasonló vonásokkal jelenik meg regényeiben, más-más ruházatban, életviszonyok közt és környezetben. De megújultak emlékezetében tapasztalatai, úti benyomásai, a vidékek képe, melyeket bejárt, a nagy jelenetek, melyeknek a szerencse tanújává tette, saját szerencsétlen házaseletének finom, de mély okai; megújultak továbbá olvasmányai, melyek alapján a Scott Walter által új formát öltött történelmi regény szerkezetébe hatott be; megújult ezekkel kapcsolatban mindaz, a mit hazánk s első sorban Erdély történetéből hallott, olvasott, a miket látott, tapasztalt azon családi emlékek szemléleténél, melyek érthető nyelven szólnak az érző szívhez, a művész lelkéhez és megteremtette a magyar történelmi regényt, feltámasztva a múltat egész köz- és magánéletével. És mintha csak érezte volna, hogy az írás legjobb, legszebb ifjú évei elmúltak, egymásután bocsátotta közre regényeit és elbeszéléseit. Az említett két elsőt követte 3. *A könnyelműek* (1836 I—II.), a Marczibányi jutalmat nyert: 4. *Az utolsó Bátor* (1837. I—III.), legnépszerűbb regénye: 5. *A csehek Magyarországon* (1838 júliusra, I—IV. k.), 6. *Élet és tündérhon* (I—III. k. 1840. Kisebb regények). 7. *Adorjánok és Fenők*, szomorújáték 5 fv.² (1839), 8. *Zrinyi a költő* (I—IV. k. 1843.), 9. *Viszhangok* (I—II. 1844. Kisebb regények.) 10. *Az élet útjai* (I. k. 1844.), 11. *Szív rejtélméi*³ (I—II. 1845. Kisebb regények). 12. *Ifjabb Békési Ferencz kalandjai* (I—II. 1844—45, Alt Móricz álnév a.) 13. *A két Barcsay* (Dráma 4 szakaszban. 1845), 14. *Akarat és hajlam* (I—II. 1846.), 15. *Regényes képletek* (I—III. 1847. Elbeszélések.). 16. *Jósika István*⁴ (I—IV. k. 1847.), melyet Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*-jában szigorúan jellemzett őse, a Báthori Zsigmond alatt szerepelt cancellár rehabilitációjára célzatosan írt. 17. *Egy kétemeletes*

² Megj. Budapest. Árvízkönyv. 1839. II. Írva 1838-ban.

³ Eddig tart a: *Jósika Miklós regényei* sorozat 24 kötettel. Sorozaton kívüliek 4 színdarabja (*Adorjánok és Fenők*, *Ecsedi tündér*, *Kordokubász*, *A két Barcsay*), továbbá *Ifj. Békési Ferencz kalandjai* regényei.

⁴ E művei: *Jósika Miklós regényei, új foljam* cz. a. E sorozat áll 11 kötetből.

ház Pesten (1847. I. k.), 18. *Az ecsedi tündér* (Dráma, Gaal Józseffel közösen. 1839.), 19. *Kordókubász* (tört. dr. 4 felvonásban. 1847.). Ezekhez még a forradalmat megelőző időkből csatlakoznak *Külföldi regényei* cz. a. 1844—45-ben *Egy házasság a nagyvilágban* (Tryvelyan szerzőjétől, t. i. Miss Burney-től. I—II.) és *Toussaint* (Müggétől I—VIII.) együtt 10 kötetben. Összesen 48 kötet regény és elbeszés és 4 drámai mű 14 év alatt, melyből 38 kötet eredeti. E páratlan működés eredményéül 1840 febr. 1-én a Kisf.-társ. igazgatója s a szervezet átalakulásával 1841 okt. 12-én első elnöke lett, 1843 okt. 7-én pedig az akadémia tiszteletb. tagjául választotta meg.

Munkái, valamint irodalmi összeköttetései miatt lakóhelyét Pestre tette át. Itt ismerkedett meg az akkor 24 éves br. Podmaniczky Julával⁵ még 1837-ben, kiért első neje ellen megindította a válópert. Neje kezdetben bele is nyugodott a válásba; de utóbb nehézségeket gördített az ügy elébe s a r. kath. szentszék is a felbontást folyton halasztotta. Végre áttért a ref. vallásra s 1847-ben nőül vehette, mint már őszbe csavarodott férfi, Podmaniczky Juliát, kivel a legboldogabb életet élte. Éppen e válóper s ennek különböző fázisai okozták, hogy 1840—42-ig aránylag s szokása ellenére kevesebbet dolgozott.

Második házassága első idejét Szurdukon töltötte, hol 1847-ben *II. Rákóczi Ferencz és kora* regényébe fogott; de a beállott forradalmi mozgalmak miatt be nem fejezhette. A nevezetes 1848-diki máj. 29-diki erdélyi u. n. unio-országgyűlésen Közép-Szolnok követe volt s az unio kimondásában tevékeny részt vett, melynek érdekében a korában híres *Erdélyi levelekkel* működött közre a *Pesti Hírlapban*. (1848.) Az unio kimondása után Pestre költözvén, a jul. 2-dikán megnyílt országgyűlésen mint a felsőház tagja vett részt. Midőn aztán a miniszterium lemondásával 1848 október 8-án honvédelmi bizottmány választatott, melybe a felsőház is kiküldött 3 tagot, ő a kiküldött tagok egyike volt s mint ilyen vett részt a forradalomban, követvén az országgyűlést Debreczenbe is. Itt az apr. 14-diki függetlenségi nyilatkozat után a kegyelmi

⁵ Szül. 1813.

főtörvényszék bírása lett; de működésre alkalmatlan volt. Előre látván a végzetes fordulat bekövetkezését, nejét még előbb Pesten át Lipcsébe küldte, ő maga utóbb költött útlevéllal, mint molnár menekedett ki. Hosszabb bújdosás után Lipcsében találkozáván nejével, előbb neje rokona, Bülow báróné thüringi várába vonultak meg, onnan Brüsszelbe költöztek.

Mig így a győztes Ausztria boszúállását Jósika szerencsésen elkerülte, a pesti rendkívüli haditörvényszék 1850 jan. 9-én őt is megidézte s 1851 szept. 21-én távollétében 35 más társával együtt halálra ítélte, s az Újépület mögötti téren »in effigie« fölakasztatta s vagyonát elkobozta.

Midőn az így nagy vagyonhoz és jólléthez szokott pár egyszerre szegényül érezte magát s az a kevés pénz, melyet Jósika kivihetett, fogyatékán volt: különösen ritka erélyű s nála 19 évvel fiatalabb neje volt az, a ki fentartotta a már öregedő férj erélyét, vigaszra változtatta csüggedését, mely annál természetesebb volt, mert nem remélhette, hogy megérheti a haza alkotmánya visszaállítását s nem vigasztalhatta a hazatérés reménye. Előbb mind a ketten a tollhoz nyúltak és pedig a német irodalomhoz fordultak. Felesége tárcza- és divatcikket írt, lefordította *Jósika Istvánt*, mely 1851-ben Lipcsében meg is jelent; majd jövedelmező csipkeüzletet nyitott, mely csakhamar virágzásnak indult. Maga Jósika ez években 2 német regényt írt *Altes Haus, Neue Liebe* (*Nordischer Wanderer* tárczájában. 1850.), *Die Familie Mailly* (I—II. Lipcse 1850.) és egy történelmi művet *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes* (Lipcse. 1851. I—II.) cz. a.; továbbá brüsseli leveleket írt a *Magyar Hirlapba*, vagy a magyar ügyről külföldi lapokban cikkezett.

Azonban rövid idő múlva, már 1851—52-ben újra magyar regények írásába fog s így írja a forradalom utáni első regényét, *Egy magyar család a forradalom alatt* (I—IV. Braunschweig), melyet *Eszter* (1853. I—III. k.) követett Nagy Lajos és Kázmér lengyel király idejéből. Ez megjelenvén névtelenül, a hazában óriási közkedveltségre jutott; mert mindenki fölismerte a névtelenségbe burkolózásra kényszerített szerzőt s egyszermind a fényes idők rokonszenves és meg-

kapó rajza ép oly élesztőleg hatott az ébredező nemzeti szellemre, mint akár Tompa allegorikus ódái vagy Arany költeményei. E regénye után, Walther Scott módjára emlékeztetőleg, következő regényeit „*Eszter szerzője*“ név alatt bocsátotta ki, melyek egy kiapadhatatlannak látszó meseszöveg forrásból látszának fakadni s termékenysége csakhamar meghaladta a forradalom előttit. Egymásután jöttek *Nagyszebeni királybíró* (I—III.), *A gordiusi csomó* (I—III.) még 1853-ban, *A zöld vadász* (I—III. k.) s *A szegedi boszorkányok* (I—III. k.) 1854-ben, melyeket 1855-ben *A tudós leánya* cz. 3 kötetes regénye követett, midőn lábtörése miatt csak ez egyetlen művét fejezhette be. Az 1856-dik év újból 3 regénynyel szerepel Jósika életében, összesen 8 kötetben: *Jő a tatár!* (I—IV.), *Pygmalion v. egy magyar család Párisban* (I—II.), *A rom titkai* (I—II.) és egy történeti művel: *Hunyady Mátyás király* (I. k.); az 1857-dik év 2 regénynyel 6 kötetben: *A rejtett seb* (I—II.) s a *Két királynő* (I—III.) és egy vígjátékkal: *A vándor kérő* (1 tv., a Divatcsarnok-ban.) Az 1858-dik évben írta *A hat Uderszky-leányt* (I—IV.), 1859-ben *Régibb és újabb novelláit* I—IV. kötetben, 1860-ban *Az első lépés veszélyeit* I—II. kötetben. Így a száműzetés e 10 évében 3 német művet 7 kötetben, 13 magyar regényt, 11 elbeszélést, 1 vígjátékot, egy történeti művet írt és adott ki 51 kötetben.

Ez idő alatt történt először, hogy a kritika érzékenyebben támadta meg. Brassai Sámuel 1856-ban megindítván a *Critikai Lapokat*, melyből egyetlen füzet jelent meg, ebben különösen a nyelv szempontjából, melyre pedig Jósika, mint nyelvújító s népszerű szóalkotó, különösen sokat tartott, szigorú bíráló alá vette a csak imént megjelent *A tudós leánya* cz. regényét, leplezetlenül mutatván ki, hogy a hosszas távollét Jósika nyelvérzékét meggyöngítette. Az öreg költőnek mélyen fájt e bíráló s e hangulatában írta *Regény és regényítésszet* röpiratát 1858-ban. E műve főleg abból a szempontból érdekes, hogy benne föltárja saját dolgozása módját s eládjá nézeteit a regényről; de a mi fő, vallomásokat tesz arról is, hogy mi fájt neki a Brassai bírálóban, a nélkül különben, hogy nevét csak egyszer is említené. Programja ez: Szembe-

állítani a kontár ítézetet a valódival; megmutatni, hogy miként kell regényt bírálni s ez által azt is, hogy miként kell írni; végül elmondani, hogy »mi módon lehetne nálunk egy önálló, részrehajlatlan, — nem az előfizetők számától föltételezett — kritikai folyóiratot megalapítani s fentartani.« Terünk nem engedi, hogy e mű részleteire kitérjünk; csak röviden jegyezzük meg, hogy midőn ő az ítézet határaiúl az illemet, gyöngédséget, gentlemanhez illő modort állítja fel, könnyű belátni, hogy a sorok közt mindenütt Brassai bírálata-ra céloz, ki ellen utóbb az *Emlékiratok* IV. kötetében ki-méletlen személyeskedéssel is kiöntötte haragját.

Visszatérve az életíráshoz, feltűnhetik méltán, hogy 1860-ban Jósika csak egyetlen egy kötetes regényt adott ki. Idejét egy más nagyfontosságú működés vette igénybe. Ugyanis 1859 szeptemberében a hazából azt az eszmét vetették föl, hogy a magyar ügy népszerűsítése végett vagy alapítsanak az emigránsok egy lapot vagy lépjenek valamelyik külföldi lappal szerződésre: adatokat és pénzt gyűjtenek rá az országban. Az eszme most, az olasz háború idejében, nagyon életre való volt. Azonban Kossuth más formát javasolt, t. i. egy központi irodát, mely lehetőleg minden világlappal érintkezvén, mentől szélesebb körben állandóan szönyegen tartsa a magyar ügyet. Ez iroda vezetésére ő Jósikát kérte fel, ki működését 1859 nov. 1-én megkezdte oly sikerrel, hogy már nov. 16-ról azt írhatta, hogy a *Times*, *Daily News*, *Standard*, *Patrie*, *Débats*, *Courrier de Dimanche*, *Revue Contemporaine*, *Indépendance*, *Kölnische Zeitung*, *Observateur*, *Journal de Belgique*, *Nord*, *Morning Herald* etc., több mint 30 cikket adtak a magyar ügyről s 10—12 jelent meg, ugyancsak »a műhelyből«, „*Pesti Levelek*“ cz. a. Horn Ede (Páris), Ludwig (Belgium) és Jósika tollából különböző lapokban.

»Mult októberben még, írja Ludwigh novemb. végéről, alig méltatta az európai sajtó Magyarországot említésre. A continensen a magyar ügy félhalottnak vétetett. Ma pedig már nincs lap, mely a magyar dolgokkal nem foglalkoznék. Az osztrákszínű lapokból láthatni, hogy magokon kívül vannak a méregtől. Órjöngjenek. Az »Allgemeine« pedig despe-

rált. Azt mondja most, hogy még a kunyhókban is a gyűlölség mérgét csepegtetik a gyermekekbe; ezelőtt csak conservatív humbugnak nevezte a magyar ügyet.«

E sajtóirodát Jósika Horn vezetése alatt kiterjesztette Párisra is és 1861 májusáig folytatta működését, bárha általában a hazából kevés segílyt kapott, a felvilágosító leveleket pedig a kormány elfogatta s minden más módot is elköve-tett a külföldi lapok elhallgattatására. Tájékozhatjuk magunkat abból, hogy a *Morning Herald* 1860-ban 50 ezer frtot kapott az osztr. kormánytól, hogy elhallgasson és Jósika elmondhatta, hogy az ő működése egyharmad-annyiba sem került.

Nem folytatva tovább ennek rajzát, csak azt jegyezzük meg, hogy ennek az izgatásnak célja volt népszerűvé tenni Magyarország végleges elszakadását Ausztriától a *cél* egyenes kimondása nélkül; de vigyázva, hogy ezzel ellenkezőt se mondjanak. Jósika működésének sikeréről pedig csak Kossuth egy helyét idézem, hol előadván a nehézségeket, így folytatja:

»*Jósika Miklóst* nem lankasztották el a nehézségek. Bámulatos erélylyel hajtotta végre, a mit magára vállalt, s kis idő alatt bámulatos sikert is aratott. Sikert nemcsak az által, hogy keresztül vitte, miszerint a magyar ügyek az európai sajtóban mondhatni állandó rovatot képezzenek, s az európai közvélemény irántuk kiváló érdeklődéssel viseltessék, hanem sikert aratott azon visszahatás által is, melyet a világszerte felkeltett közfigyelem otthon a nemzeti ébredés elevénítésére gyakorolt.⁶

Nem kis érdeme Jósikának, hogy Kossuth és az emigráció e dicséretét megérdemelte.

Visszatérek a regényíróhoz.

Az 1860-diki deczemberi diploma visszaadta Jósikának is jogát, hogy a hazába visszaköltözzék; de ő tovább is künn maradt; csupán azt a változást tette, hogy 1864-ben brüsseli házát eladván, egészségi okokból Drezdában telepedett le. A névleges halál alól feloldoztatván, *Jósika Miklós újabb regényei* cz. a. Heckenastnál egészen új vállalatot indított meg, melyben 1860-ban *A két barát* (I--IV.), 1861-ben *Második*

⁶ Iratai. II. 83. 1.

Rákóczi Ferencz és kora (I—VI.), 1862-ben *Két élet* (I.) és *Kakukszó* (I—II.), 1863-ban *A két mostoha* (I—II.), *A végváriak* (I—III.), összesen 6 regénye jelent meg 17 kötetben. Ugyancsak 1860-ban jelent meg *A magyarok őstörténelme* (I—III.) regényes irányban Thierry nyomán. Ugyanez idő alatt Hartleben adta ki 1861—62-ben *Egy magyar család a forradalom alatt* (I—X., az első kiadás átdolgozva), 1863-ban *Klára és Klári* (I—II.), 1864-ben *A magyar kényurak* (I—IV.), *A szegény ember dolga csupa komédia* (I—IV.), *A mi késik nem mulik* (I—II.), 1865-ben *Várt leány várat nyer* (I—III.), tehát hat regényét 25 kötetben; ezekhez Ráth Mór kiadásában a *Sziklarózza* járult 1864-ben (I—IV.). Ezekből látható, hogy Jósika 31 évi írói pályája alatt írt összesen 52 művet, 165 kötetben, tehát évenként átlag 5 kötetet.

Élete utolsó műve *Emlékiratai* I—IV kötetben, melyen már betegesen dolgozott s 1864 októberétől ágyban kellően fekünnie, az utolsó kötetet részben reszkető kézzel maga írogatta, részben tollba mondta nejeének. Mig itt az első kötetekben pompás rajzát adja ifjúkori életének és az akkori erdélyi előkelő viszonyoknak: az utolsó kötetben főleg keserűségeit önti ki, melyeket a betegség még tulzóbban rajzoltatott vele s egészben ez a rész nem méltó Jósikához. Úgy látszik, hogy száműzetésében növekvő gyöngédséget várt a nemzettől, mely pedig lassankint, ha nem is feledni, de ragyogóbb utódai, főleg Jókai miatt, mellőzni kezdte s utolsó regényei már kevésbé keltek, úgy hogy kiadót is kellett változtatnia. Ezek miatt, a mit soha sem tett, panaszkodott. Panaszkodott az akadémiára, a Kisf.-társaságra, a kritikusokra, az életrajzírókra; de különösen a kritikusokra, kik részben kétségbe vonták credetiségét, megrótták új szavait s azt is mondták, hogy nem ő a magyar regény atyja, hanem Fáy András *A Bélteky ház*al, hogy *Zólyomit* egy hét alatt írta, hogy a *Csehek* megírására pater Czuczor akadémiai székfoglalója inspirálta, hogy egy irod. pletyka szerint regényeit a szurduki oláh pap írta, hogy b. Keményt Greguss vagy három fővel mindnyájok fölébe helyezte a tört. regényben etc. etc. És bámulatos emlékező tehetségével minden apróságot megőrzött, melyek most kettős

érzékenységgel ébredtek föl az agg költőben, midőn papirra vetette szép életét, melyről tagadhatatlan hiúsággal beszél. Idegességét növelte utóbbi éveiben az is, hogy maga is kénytelen volt a nagy mesemondó bőség mellett is hanyatlását érezni, bárha megvallani még önmagának sem akarta. Érezte, hogy veszteni kezdi biztosságát és határozottságát, hogy alakjai ködbe vesznek, elhalványodnak, színe és vére hagyott árnyakká válnak, mint az emlékezet távoli alakjai vagy az álom bizonytalan képei, melyek egy pillanatra csodálatos élénkséggel jelennek meg és eltűnnek örökre, megfoghatatlanul. Jókai gyönyörűen jellemzi őt, midőn így szól róla: »A hazája földéből kitépett virágot semmi sem képviseli úgy, mint a száműzött költő.« A közetlen tapasztalatokat nem pótolhatja a legerősebb phantasia sem, mely maga is csak a tapasztalatokból táplálkozik. Ez történt Jósikával is, midőn távol a hazától beszélt arról a hazáról, melyet az otthonn élők jobban ismertek, mint a mester. És ez kétszeresen feltűnt oly műfajban, minő a regény, mely természeténél fogva a legtöbb realitást kívánja.

Jósika pár havi betegeskedés után 1865 febr. 27-dikén Drezdában halt meg. Sírja fölé neje díszes emléket emeltetett német és magyar fölirattal. Temetésén Broitzen-Végh bárónő, Jósika Gyula, Podmaniczky Ármin és Frigyes sógorai vettek részt. Neje, száműzetésének hű társa, nem volt rábírható, hogy hazatérjen; ott van a helye, a hol férje sírja, — szokta mondani. Drezdában élt s 18 év múlva követte férjét sírjába 1893 jun. 9-dikén. Most mindkettőjük tetemei a költő egyetlen unokája, br. Jósika Sámuelné óhajtásából, a kolozsvári temetőben, a br. Jósika-család sírkertjében nyugszanak, hová 1894 ápr. 25-én helyeztettek el br. Jósika Samuel jelenlétében, rövid gyászszertartás mellett, melynek pár külön meghívott vendég jelenlétében, e sorok felolvasója is bánatosan ünneplő tanúja volt.

III.

Hegedüs István költeménye.

Jósika Miklós.

— Születésének 100-ik évfordulójára. —

Világtörténet! robogsz útagon,
Előtted leng a győzelem babéra;
Ha jaj, ha vész, ha rom követ nyomon,
Nép, népet sírba dönt, örökre néha,
Virágzó város, hogy ha lesz vadon,
Te nem törődve vele, törsz a célra,
A néma föld vért, veritéket fölszí
És a világ is új mezét felölti.

Rómának romján támad új hon, és
Népeknek sírját az utód kutatja;
Veleneze fénye eltűnt, el tova,
Elhalt a múltba, ama Hid sohajja,
S midőn gyors nyílként száll a gondola,
Egy röpke árny fut át csupán csak rajta,
Pedig ez árnyban múltak árnya éled
És szörnyü dolgokról szólhat, mesélhet.

Édes hazám, te is hányszor valál
A „századok mesgyéje“, bús romoknak
Ölén riaszta már a zord halál,
Török, tatár fölöttünk átrobogtak,
S megnyílt előttünk népek sírja már;
Világtörténet, nagy diadalodnak
Utján levertél . . . mégis újra támadt
E nemzet s újabb diadalra szállhat.
Ki mente meg, ki költe föl megint?

Szétszórt romot ki épített föl újra?
Föltámadás fuvalma meglegyint
S fölkélsz hazám új létre, megújúlva.
S ki a múltak könyvébe bétékint,
Csodák világát látja ott bámúlva,
Világtörténet kocsija ragadja
S e nemzet im előre tör haladva.

Ki mente meg, ki költe föl megint?
 A rombadőlt hont hangosan siratva
 Kelték a költők: zengzetükre
 Épült föl Thebe, Amphionnak lantja
 Építé újra élő regekint;
 Mert honszerelmünk sír el nem takarta
 S a széttagolt hon egybeforra ismét
 És szebb, mint volt és szebb lesz ennél is még.

Mit az időnek árja elborít:
 Családok élte, szívek dobbanása,
 Szülemlő vágyak s áldó, drága hit,
 A szerelemnek örök szent varázsa,
 A néma könny, szép csillag fátylakint,
 A melyen áttör bűvös szem sugára,
 Elröppenő mosoly, kelő remények —
 A költő-szívben föltámadva élnek.

S mámorba ejti e letűnt világ:
 Nem hagyja veszni örök semmiségbe,
 Mi szent, nemes volt, drága eszme, vágy,
 Mi annyi szívbe, lángra gyúlva ége,
 Letűnt tavaszról egy kicsiny virág,
 Kiegett szívnek hamva, szenvedélye
 Ragadja őtet ellenállhatatlan
 S agyából a múlt új életre pattan.

És látja népe, hogy ez mind övé,
 Varázsát érezi a drága múltnak
 S miként a repkény foly a rom köré,
 Úgy koszorúzza meg a régi múltat.
 Oh, e csodát a költő művelé,
 Hogy rég letűntet látunk megújúlnak
 S a mint a múltat fölépítjük újra,
 Reményünk támad, ismét lángragyúlva.

Hősök bölcsője*, bérczek szent hona!
 Oh, hány nagy árnyék kelt ki a romokból
 S kiket földött már régi sír, moha,
 Előttünk állnak, délczeg ménük tombol;
 Deli leventék vágatnak tova;
 Szüzek arczára hull a lenge fátyol;
 Őszinte mély hit, daczos férfi jellem;
 Női méltóság, édes szüzi keblen.

* Jósika hívja így Erdélyt „Zrínyi, a költő” című regényében.

A párttusák közt honfiérzelem
 Köt drága frigyét *egy* haza nevében,
 Zordon harcok közt szende szerelem,
 Melynek fuvalmán támad édes éden ;
 A büszke jellem hogyha megjelen,
 A hűtlen árulás arczán a szégyen
 Lobogva gyúl ki, mindez hű alakba',
 Költő, föltámad zengzetes szavadra.

Szavad hatalmán, dicső Jósika,
 A múlt szive megdöbben és fölérez
 S habár regényed a fantázia
 Játéka csak, a sors vitzüköréhez
 Hasonlatos, a melyben látni a
 Jövendő képét, ah, valóban él ez :
 Csodás ígézet, mert a hon szerelme
 Ihlette lelked új életre keltve.

Nagy néked is, oh nagy az érdemed,
 Nemzetébresztő költőink sorába' ;
 Szent kegyelet nyujt koszorút neked,
 Az órát, melyben születél, megáldva.
 Száz év röpült el és most nemzeted
 Fénylő nevek közt fonja dicssúgarba
 A te neved, mert hogyha él, virágzik,
 E lét fényétől neved is sugárzik.

S u g á r z i k, oh, mert hálás a magyar.
 Kicsiny sziv az, a melybe hála nem fér.
 Mi bántja, e nép feledi hamar,
 Ha gyászol, fenségesbet látsz-e ennél?
 Oh, mert a jóknak mindig jót akar,
 Hálánál szentebb érzést soh'sem ismer :
 Költő, hogy e nép háláját kinyerted,
 Ez legszebb pályabére érdemednek.

Budapest, 1894. április 16.

IV.

Széchy Károly felolvasása.

Jósika Miklós és a magyar regény.

A mikor Jósika Miklós költői pályájára, s pályájának gazdag alkotásaira emlékezünk: lelkünk előtt felrajzik Kolozsvár képe; Kolozsvár képe háromszáz esztendővel ezelőtt, 1594-ben. Akkor is, mint most, hasonlított az olyan emberi arczhoz, melynek általános benyomása nincs, érdeke, vonzó ereje a megismerés közvetlenségéből fejlődik ki. Mert különös, de lélektanilag megokolható, hogy a város lakóit kell ismernünk, hogy Kolozsvárt szépnek találjuk. Lakosainak szívessége, egyenessége, magyar szelleme és vendégszeretete a derűnek sugarával és melegével árad ki a városra is, úgy, hogy az idegen vidámságának bájától megnyerve, hazafiságának tüzetől felgyúlva, önkénytelenül megszereti. Kolozsvár képe hasonló az olyan ember arczához, ki mellett először részvételt megyünk el, másodsor már megállunk és szóba állunk véle, a kit harmadszor becsülünk; s végre nehezen, igen nehezen válunk el tőle.

Háromszáz esztendővel ezelőtt, 1594-ben a Hidelve s a Szentpéteri rész egyszerű falusi épületeivel szétszórva nyúlt el a kapukon kívül. A többi külváros még nem létezett. Körös-körül a hegyek sűrű erdőkkel fedve, lent az erdős hegyek völgyölén a Kis Szamos óriási ezüst kigyóként sikamlott tova réteken, szántóföldeken, berkeken keresztül, s egész menete födetlen, látható volt. A Torda-kapún kívül alig akadt valami házikó.

A várost kőfal kerítette, a harcziás idő szükségének és szellemének megfelelően. A kőfal setét, nehéz koczkából emelkedett, alatta széles vízárkokkal s rajta óriási négyszögű tornyokkal, a melyeken lövő rések nyíltak. A hatalmas kapukon keresztül felvonó hídak vezettek a város belsejébe s a lakosság bizonyos hadi rendhez szokott. Esténként olyannak tetszett a város, mint a méhkas, melyben kétes zúgás morajlott. A város belseje magas fedeleivel, egyenetlen, kiáltó vagy sötét színű, koczkásan készült épületeivel sajátos látványt mutatott, melyen inkább az

érdekesnek, mint a szépnek bélyege volt. Az Óvár vont a magára a figyelmet leginkább, mint a legnépesebb és leglakottabb része, a híres Mátyás-házzal, czifra palotáival, tekervényes utczáival s egyetlen piaczával; innen a főtérre jutva, a pompás goth ízlésű székesegyház ötlött szembe, akkor még a régi összhangzatosan felnyúló tornyával méltóságosan emelkedve ki a négyszög alacsony házai fölé. Magánosan s nyugton állt, az áhitatosság szellemétől elszigetelve, tiszteletre és imádatra gerjesztve.

A lakosok kinézése elütött a maitól. A különböző viseletek, kocsik, lovak is más alakot, más megjelenést adtak nekik. A hosszú, bő menték, tágas zekék, térdig érő dolmány és kalpagok, süvegek és tollak a régiesség és vidékiesség színét tüntették fel rajtuk. Az arcz kifejezése még keményebb, a nyelv érdesebb, a szokás nyersebb volt, mint mai nap; hiszen a gyakori nyugtalanságok, megtámadások, a rajtaütések a polgárokba is az egykedvűség és kényelem érzete helyett a katona szellemét öntötték bele. A napi élet gondja és rendje nem egyszer megtört: váratlan meglepetés félbeszakította és felzavarta. Mindig mindenre készen kellett állani. De épen azért, emberöltőkön át örököelve, viharok között edzve, Kolozsvár lakosságában több erő, több önérzet nyilvánkozott. Volt valami elszánt és kihívó a tekintetében, a szem és homlok tartásában és ki nyomatában.

A városról és népéről ezt a vonzó leírást, ezt a meleg elismerést Jósika Miklós állította ki Abafiban, első regényében. Már itt, az első regényében kitör szívéből ragaszkodása, szeretete és hálája a város iránt, mely műveiben újra meg újra meg-megjelenik. Ez az érzése, mely ősei hagyományából fogamzik, gyermeki emlékeiből táplálkozik, a férfi-idő élveiből érlelődik meg, — nem lobban el soha: vitézi viadalok vágya, katonai kalandok kergetése, szapora szeretkezések szenvedélye, borongó boldogtalanságának bánata, alkotó munkásságának gondja, hosszas hontalanságának keserve el nem oltja; sőt távol az édes hazától, a belga vagy szász földön, még melegebben tölti el kebelét. S a míg ott az idegenben, másfél évtizedes száműzetésében, mint hírlapíró a nemzeti függetlenséget, mint költő a magyar közönséget szolgálja, a míg szeme az európai események, a politikai bonyodalmak gyülekező fellegein csüng, sóváran lesve a zivatart, mely Magyarorszáig elczikázik s a nehéz és nyomasztó levegőt megtisztítja: vissza-vissza álmodozik lelkével s szívével az édes hazába, mert a mint

maga vallja, ember nem volt, ki nálánál inkább vágyott haza mehetni. Csak oda tér lelke, mikoron elfárad: ott nyugtot találhat. De nem mehetett. A koronázatlan király előtt meg nem hajolt, haza nem kérezkedett: jelleme vissza-riadt még a gondolatától is. Büszke önérzettel idézi, a mit a *Biographische Lexikon des Kaiserreichs Oesterreich* szerkesztője róla írt, hogy a jelen kor kevés emberére illik inkább a Horáczius mondása: Et si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae! Csak képzeletében járt haza, csak képzeletében csapongott az erdélyi bérczek fölött, Kolozsvár városa fölött, mert a mint maga mondja: Imádtá Erdélyt és sehol sem találta magát jobban, mint Kolozsvárt! Hiszen Kolozsvár, ha nem is volt kincses többé az ő gyermeki idejében; férfi korában, a legvidámabb városok egyike volt. Kivált télben, a mikor ama serege a kedélyes öreg uraknak és matrónáknak: s az a sok gyönyörű fiatal hölgy ott egymásnak légyottot adott. Úgy rémlett neki, hogy ama régi napokban, melyek, mint délibáb, emlékezetében ki-kifejlenek, az emberek inkább szerették volna egymást, hogy kedélyesebbek lettek volna, noha még a kedély magyar neve meg se fogant.

Kolozsvárról és népéről Emlékirataiban, utolsó művében, teszi ezt a megható vallomást, ezt az édes magasztalást. Abafi megjelenésétől Emlékiratainak kiadásáig harmincz esztendő telt el, s e harmincz esztendő alatt annyi meg annyi regényének Erdély és Kolozsvár a színhelye: Erdély, a hol született, Kolozsvár, a hol nevedett, a hol családja története és a maga benyomásai összefolytak s bűvös emléközésekkel élte végéig előzőnltek.

Van-e annyi joga városnak, mint Kolozsvárnak s benne az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, ünnepet szentelni nevének, születése százados fordulójának? Hisz még halálában is hű maradt Kolozsvárhoz s az idegen földből ide tért meg, a kolozsvári földbe, mely alatt bizonyosan könnyebb lesz a pihenése, édesebb az álma; gazdagabb, színesebb a sirja virága! Igen, van-e annyi joga városnak, mint Kolozsvárnak, s benne az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, kegyelettel megemlékezni költői pályájáról s pályájának halhatatlan érdeméről, melyet mint a magyar regény megalapítója szerzett?

Mert mi volt Jósika Miklós előtt a magyar regény? Azt kell ismernünk, hogy az ő jelentőségét ismerjük!

I.

A megújulás korában támadt az első magyar regény-író, *Dugonics András*. Az ő *Etelkája* az első magyar regény.

El addig a női közönség a Herfortokon és Klárikákon, a Stílfriedeken és Siegfriedeken, a Szigvártokon és Kártigámokon sohajtozott és könnyezett, vagy épen ájulozott, ha alkalmas helye volt. De alig jelent meg az Etelka, országos sikert aratott és lelkesedő hatást okozott. Maga az író beszéli el, hogy Almássy Ignác, hétszemélyes táblai bíró Ottilia leányát utánna azonnal Etelkának nevezte el, s azóta minden magyar bokor teli az Etelkával; maga az író beszéli el, hogy Barczafalvi Szabó Dávid és Jármy Pál, kapitány, elragadtatva üdvözölte érte, mert Etelkája kedvesebb, mintsem azt ki lehetne mondani; maga az író beszéli el, hogy némelyek úgy belé szerettek, hogy Etelka nélkül útra sem keltek; szüntelen olvasták, és minél többször olvasták, annál jobban tetszett; maga az író beszéli el, hogy szerzetes társai úgy ítélték róla, hogy a Szent Írás után ennél szebb könyvet nem láttanak; sőt ha a Szent Írásban foglalt történeteket ezen a módon írják le, sokkal örömeztőbb olvasnák; maga az író beszéli el, hogy Etelkája nyitotta ki a magyarok szemeit, lassan-lassan a kalapos királynak és erőszakos kormányának rendeletes uralkodását meg kezdték unni, s önkényes parancsolatai ellen mozgolódtak, a vármegyéken összegyülekezve megjelentették neki, hogy ha régi szabadságukat vissza nem állítja, sem katonát, sem élelmet nem ajánlanak. „Felbuzdula magyarainkban, írja Följegyzései közt, a magyar vér 1789-ben, s elvetvén a német ruhákat, mindnyájan magyarba öltöztenek, széles kardokat hordozának. Erővel leránczigálták a kaputokat, az asszonyok fejről a búbokát. Az országot és nyelvet a ruhával visszaállítani kívánták. Egyszerre csupa magyart viseltenek.“ Dugonics maga jelen volt Pesten, a vármegye gyűlésében, hallotta nemeseink szavát, kedvellette hevét; közülök az egyik főlismerve, ezt súgta fülébe: „Uram, a miket itt mondunk, mindnyájan az Etelkából puskázzuk. Kérjük, el ne hagyja ezután is írásaiban Magyarországot: ébressze fel magyarainkban a nemes bátorságot!“ Maga az író beszéli el, hogy noha a megyék sokat dolgoztak József császár ellen, mégis sokak bizonyossága szerint *Etelka* volt a főök, mely a nemzeti fordulatot előidézte; maga az író beszéli el, hogy a magyar koronának az országba való visszahozatalakor a pozsonyi nők az Etelka kurta mentéjébe öltöztenek, úgy, hogy a *Hadi Történetek* tudósítójaként minden kisasszonyban az ő Etelkája ébredett föl.

Mindez szembeszökő túlzása mellett is, a miben az öndicsekvés naivsága inkább meghat, mint mosolyra indít,

elárulja, hogy az első magyar regény minő csattanós diadallal vonúlt be az irodalomba, de elárulja egyszersmind azt is, hogy művészi cél helyett idegen célnak: a nemzeti visszahatásnak szolgálatában állt. Az *Arany Pereczek* előbeszédében újra megerősíti, hogy az Etelkába politikai célzásokat kevert. *II. József* és hatalmas emberei: *Lacy* és *Nicsky Kristóf* grófok ellen, a magyarság tüzes szószólója a nemzetietlen áramlat közepette. Mert Dugonics, mint regényíró is, mindenekelőtt magyar. „A mi magyarságomat illeti, úgy mond, azon voltam, hogy tisztán és igazán írjak; a magyar példabeszédeket és közmondásokat néhol tömöttebben is bele kerítettem, hogy nyelvünknek eme gyöngyei a tengerbe ne vesszenek. A mi pedig szívetem illeti, talpig kitetszettem írásomból. Eleve azt mondhatom: igaz magyar vagyok és hazámat szerfölött szeretem. Hogy benne születtem, sohasem szégyenlem. Adná az Isten, hogy ő se szégyenlené neveltetésemet. Olyan vagyok, ki édes hazám boldogulásán örvendeni, sanyargatásától félni, veszedelmén irtózni tudnék; olyan vagyok, ki édes hazának fentartására, ha tehetségemben lenne, testestől-lelkestől iparkodnék.“

Igen, Dugonics magyar egészen az elfogultságig, a túrelmetlenségig. Magyar tárgyat választ, magyar életet rajzol, a mint hiszi, a magyar erkölcsök, szokások, viseletek, intézmények változatos jellemzésével, legörömeőbb a múlt századok nemzetiesebb idejében. A magyar hősi multja, hadverő dicsősége érdekli és foglalkoztatja leginkább, Árpád, Etele, Geiza, Taksony fejedelmek korában, mert ott talál igazi hamisítatlan magyar életet, érzésben, gondolkozásban, törekvésben; s azt akarja nekünk fejtegetni, velünk megismertetni, hogy tanítva hazafiságra lelkesítsen bennünket! S e célja kivitelében nem riad vissza semmi fáradságtól, nem semmi nehézségtől; belemerül a hazai és idegen kútfők tanulmányába, a hősi mondák és vallásos legendák hagyományába, az évkönyvek és krónikák elbeszéléseibe, hogy egy-egy jegyzet alakjában legalább közölje, a mi a nemzet becsületére és hírére válik. A mint Etelkában lapozgatunk, a fekete vonal alatt a kútfők egész sora tűnik fel egymás után: mintha Etelka nem is regény, hanem forrástanulmány lenne. Ám a Dugonics lelkesedése és szeretete nemzete irányában sokkal nagyobb, semmint bonczoló bírálata a kútfő állításairól: a minék következtében inkább az érdekességek, mint az igazságok ragadják meg. Nem azt nézi, nem azt veszi ki, a mi a tudomány érveivel

bizonyítható: hanem azt, a mi különös, a mi csudálatos. Rajongó fajszeretete csábítja, csapongó képzelete sodorja, hogy a különös és csudálatos alapon aztán oly következtetéseket tegyen, melyek nagyzó önérzettel és káprázatos dicsőséggel töltik el a magyar ember fejét, de vajmi kevés *pozitív* ismerettel. A szójátékok, névmagyarázatok ingoványos ösvényére lépve, minduntalan meg-megtéved, igazi világhossz helyett lidérczfény után fut. Nyelvi és történeti álmadozásában a mellett csinálja a történelmet és földrajzot is, s mindkettőt gyakran helynevekhez, szójárásokhoz, közmondások- és töredékeny hagyományokhoz; ennyiben igazán van Toldynak, mikor azt állítja róla, hogy költőnek historikus, historikusnak költő volt.

Bizonyítsuk-e jellemzésünket és ítéletünket pár *érdekesség* fölemlítésével?

Őseink a hagyományok szerint skythák vagy szittyák. Honnan származott e nevek? Onnan, hogy minden magyar vitéz úgy vélekedett magáról, hogy az ellenségből *száznak* felel meg, miért ez volt csatakiáltásuk: *Száz kiki!* Ezen magyar szavakat, mondja a jó öreg, nem értvén a persák, vagy ha értették is, csúfot akartak lúzni a magyarokból s őket sakiknak (saki, sakae) nevezték, azután nemsokára sakitáknak is mondták; végre megkurtítva a szót skitáknak, a deák írók pediglen skytháknak. Látni való tehát, hogy skytha nem ország, hanem elnevezett népség: Száz kiki! Mint ismeretes, őseinket nemcsak szittyáknak, de hunusoknak is hívták. Hát ez a nevük honnan ered? A *hun* — *hun* szó annyit tesz a régi magyaroknál, mint haza; ma is használatos még az itthon, otthon. Midőn Attila hazájabeli vitézeit édes Honyainak nevezte, a magyar nyelvet nem értő nemzetek fölvévén a honyai nevet, Attila királyunknak népét elsőben Honnusoknak, azután Hunnusoknak mondták; sőt Atilla előtt is ezen okból foroghatott fenn a hunnus név. Azonban a régi írók így is nevezik a magyarokat: Turci vagy Türci. A *Tür* szittyá szó, melyet a görög szerzők ú hiányában Turnak írtak; Bayer és Beér bizonyítása szerint jelentése — nemes, nagy, vitéz, megvan gyöke még a magyar *türni*ben, mely annyi, mint *nemesen* szenvedni s a *türkölni*ben, mely annyi, mint vitézkedni. Herodotos is az agathyrseket nemes és főnépnek fejt meg. *Ki* pedig annyi volt a magyaroknál, mint *szép*. Innen kies — szép, kietlen — rút. Így tehát a Bölcs Leo és Biborbanszületett Constantinos Turcija: „*Nemes szépek*“, mert a magyarok nemesek is, szépek is.

Még élesebb és szembeszökőbb a jó öreg e magyar elfogultsága az idegen nemzetiségek iránt való türelmetlensége tükörében. Még az csak hagyján, hogy a cselszövő, a gazember nála rendszerint idegen, Etelkában a tót *Liska*, az Arany Pereczekben a német *Schelmajer*, de már csakugyan megdöbbenene, ha mosolyra nem indítana leleményessége az idegen nemzetiségek magyarázatában. Minden, a mi fényes, minden, a mi nemes, magyar; minden, a mi bélyeges, minden, a mi némtelen, idegen. Hadd lássa a korcs idő és a németesedő ivadék, hogy világ végéig nincs párja a magyarnak, kinek valamennyi elnevezése ragyogó dicsőséget jelent. S ez a nemzeti elfogultság nála már nem is érzés, hanem vallás, kiengesztelve és megszentelve félszázados munkásság önzetlen fáradozásával és őszinte következetességével. A mostani morvákat őseink, Dugonics szerint, marháknak nevezték; elsőben azért, mert hadi zászlójukon valami marha-czímer volt. Innen származhatott a Mahrhof, mely annyit tesz, mint marha-udvar. Ezen marha-szót addig-addig változtatták a magyarok, míg marha után a morvát is ki nem faragták. A régi írók közönségesen marahánoknak emlegetik őket. A morvák különben tótok. Hát e nevek honnan származott? A jó öreg szerint onnan, mert e nemzet szüntelen szájában forgatja e szót: to, to (mi: az az, magyar parasztosan: izé); eme toto szavukat felkapták a magyarok és elsőben is a slavusokat totoknak, azután tótoknak mondták, mint a hogy a németeket az alföldi magyarok sagter-bagtereknek csúfolják. A mi ép oly alapos megfejtés, mint a Kassai József, szerencsi plébános etymológiája, hogy a szlávok neve nem tóthnak, hanem tolnak írandó, mert a magyarok e hazából *kitolták* őket. Az se rosszabb, a mit Dugonics a *bolgár* szó kapcsában megjegyez. Árpád a szegedi lakosokat jó mulatása emlékére, mert mind maga szívesen időzött köztük, mind fia, Zoltán, szívesen szállt meg nálok a *Nap* fogadóban, a maga érdemes *bolgárjainak* nevezte, s a magyarokkal egy törvény alá fogta. Hát ha osztán, veti alája, e történetből származott a *polgár* név? Ezen szó nem mást tesz, mint városi jussba bevétellett személyt. Kik ama német szóból *Burger* — polgárt akarnak kifaragni, ők lássák. De így bizonyára a cserebogárból is seregélyt faraghatsz, mert valamint ama két előbbeni szavakban megvannak az r és g betűk, úgy megvannak a következő kettőben is.

Ime, így teljesül Dugonics az írás szava, hogy más szemében meglátja a szálkát, a magáéban nem veszi észre

a gerendát. Mert a polgár és burger helyes szóegyeztetése ellen kifakad: míg a maga önkényes szófejtéseinek teljes hitelt követel.

Mi esik egymástól távolabb, mint Astyages és Geiza? Dugonics mégis összeegyezteti. Astyages szerinte vagy ebből ered: Asta-Geis, vitézek vezére, vagy ebből: Tsa-Geis, sereg vezére. Lengler bizonyításaként, a mint a jó öreg állítja, Tsa — a régieknél sereg, innen ered a magyar csata — ütközet, csatázni — küzdeni, a csárda, mely a régi magyarok nyelvén azt a helyet jelentette, hol az őrálló katonák az idő viszontagságai ellen együtt voltak. Minthogy pedig a Tsa — Geisben a geis vezér, igen könnyen megérthető őseink Geiza neve, a hogy szent Istvánnak atyját hívták. A Tsa — geisban a geist pedig kán-nal pótolva, megkapjuk az avar fejedelmek címét: a *cságányt* vagy *csákányt*.

S mi idegenebb intézmény nálunk, mint a hűbériség? Noha a középkor egyik legáltalánosabb alkotása, köztünk alig észlelhető, minket alig érint: Dugonics mégis a mi nyelvünk segítségével fejt meg. A régi magyar írók, úgy mond, a föld nevét úgy írták feöd vagy fewd; hátha e fewd szóból eredett a fewdum avagyis feudum név?

Ennyi érdekesség között már az ilyen magyarázat, hogy a *házasság* neve régen *sátorosság* lehetett, mert házaik nem levén, eleink új sátort vertenek magzatjoknak számára, minek előtte őket összepárosították; hogy az ünnep így származott le: szünnap, szünnep, ünnep; látszik, hogy professzor volt az öreg s a hallgatóit ismerte; — hogy régen a lovas katona neve lovancz, a lábas katona neve labancz volt; magyar őseink azonban kezdettől fogva gyűlölték a labanczokat; hogy a pártos jelentése számkivetett, a parthosok tehát számkivetett nemzetséget képeztek; hogy Árpád egyik vezére azért kapta az *Uszubbú* nevet, mert mindenkor elűszította magától a bűt, s mindég jó kedvűnek mutatkozott; ennyi érdekesség között, mondjuk, már az ilyen magyarázat fel sem tűnik.

Dugonics a maga lelkesedésében és fajszeretetésében sok nagyzó nézetet, sok kérkedő önbizalmat hintegetett el nemzete közt, az idegen népek iránt pedig sok kicsinylést, sok gyűlöletet, főleg az ő ékes és éktelen jelzőivel. A jó öreg e nem épen tiszteletes tulajdonsága a legtiszteletesebb érzésből fakad: nemzete túlzó nagyrabecsüléséből. Ha ez érzése elkapja, pedig mindég elkapja, nem idegenkedik a más fajok becsmérlésétől és megvetésétől, mert minden törekvése a magyar dicsőítése. E törekvése, e célja érdekében

esik a türelmetlenségbe, esik az elfogúltságba, sőt esik a történet és földírat csinálásába is.

Mikép csinálja a geographiát, hadd világítsa meg pár szögedi példa.

Mindenki tudja, hogy Szeged mellett a *Ballagi-tó* és *Kis-Telek*, a Dugonics apja telepítése. Hogy magyarázza meg a jó öreg úr őket?

Hát volt Árpádnak több szolgálói közt egy olyan is, ki e szót: *ballagok*, mindég a szájában forgatta. Nem is hívták máskép közönségesen, csak Ballaginak. A fejedelem Szegeden mulatása alatt a tavon egy szép fehér hattyút lőtt; de se csolnak, se tutaj, a min ki lehetne hozni. Uram, ha parancsolod, bebballagok, de ki is ballagok ám ama szép fehér hattyúval! A szegény bement, de már öreg volt, s a torkos tónak telhetetlen iszapja eltemette. Örökös neve fennmaradt, ha másutt nem is, a szegedi lakósoknál, kik ama tót *Ballagi-tónak* nevezik mai napig.

Árpád aztán tovább haladott Buda felé. Vele maradt Etelka kutyája, a Kis-Telek is, mely Világosváron annyira a fejedelemhez szokott, hogy el nem maradt többé tőle. Árpád Szeged és Csongrád között egy homokos térségen kiszállt kocsijából és sétálgatott. Telek egyszerre csak neki esett egy homokdombnak és kapargatni kezdte: ime, a homok közepén egy ládikára talált. Csak elhült a fejedelem, midőn a ládikát megszemlélte és megismerte. Nem egyéb volt az, mint a melyet a többi kincsek között a kióvi hó-doltaktól kapott. A ládikában pedig egy kis gyermeknek tetemeit és porait látá, mely sírokról csak a meghalt fejedelemnő adhatott volna felvilágosítást. Árpád arról nem is álmodott, hogy az Etelka szolgálója is tudja. Azon telket, melyen Etelka kutyája, a Kis-Telek futkosott, szüntelen Kis-Teleknek hívták, sőt azután is, mikor 1770-ben azon pusz-tára Szeged városának egy falúja épült, azon régi nevét megtartotta. Egy órajárásnyira pedig van tőle az a híres csárda, melyre a *Kutyakaparás* neve száradott!

Ime, az első magyar regény szelleme és iránya. Nem, nemcsak az Etelka, de az Arany Perczek, Jolánta, Cserei, Gyapjas vitézek és Szerecsenek egyaránt ezen a csapáson haladnak; bennük nem a mese, hanem az író lelke, s lelkének célzata hatott. Dugonics nem hiában az Alföld, Szeged szülötte, szereti a délibábot, úzi is a történetben, földrajzban, nyelvészkedésben. De szentül hiszi, hogy az ily csinált történettel, földrajzzal, mihelyest regényeinek meséjét a nemzeti fejedelmek korába átteszi, magyar nemzeti

életet, ősi magyar társadalmat rajzol, bár minden erőlködésével sem bír a Mária Terézia-féle czopfos korszaknál tovább menni. Az ember önkénytelenül elmosolyodik, ha olvassa, hogy hősei és hősnői, noha a jó öreg hevesen buzog *Apor Péter* iránya mellett, melyet *Metamorphosisában* a nemzeti nyelv, nemzeti erkölcsök és viseletek érdekében vitat és dícsér, épen ez ízlés ellenére francia manierokkal, czopfosan, rizsporos hajjal, megkurtított francziás mentében jelennek meg nemcsak Barcsay Ákos, de Árpád fejedelem korában is. Az Arany pereczekben még a divatos *aranyszál* lépés sem hiányzik. Az erdélyi udvarnál Barcsay alatt második Leopold korabeli katonai rangfokozatok vannak: a baka strázsamesterségre, a kapitány főstrázsamesterségre emelkedik. Árpád ideje alatt is a maga idejebeli szervezet szerint állítja össze a magyar sereget, s a maga szögedi nemzedéke szájaíze szerint beszélteti a honalapító bajnokot. A világosvári ünnepélyeken Árpád maga is részt vesz. Vendégeket fogad sátrában, lakomát ad nekik, sőt köszöntőt mond, mert a köszöntés pohárral a kézben magyar erkölcs, Árpád hirtelen felkapja borral teli kupáját s így köszönti el:

„Eb a ki nem Barát! Közbekesség köztünk, rettentő félelem a magyarok ellenségének. Te nagy Isten, adj bort, bűzát, gyümölcsöt! Adj kalászszal jó szalmát! Adj szénát és abrakot. Add, hogy a mit más vetett és learatott, mi takarítsuk be!“

Ezt szólván, megitta egy húzomra hólyagos kupáját.

Etelka az áldozati szertartáson beleszeret Etelébe és utána rögtön szerelmi lázba esik, úgy, hogy Árpád lakomájára sem mehet el; egy katonaküldötte hanyatt-homlok berohan a fejedelem sátorába és nagy lármával így kiált:

Uraimék! Isten áldja meg a kelmetek ételét, meg a hozzá ült emberét is! Etelka egy lábíg oda van. A főpapot, ő kelmét hivatja. Követi uraságtokat, hogy jelenlétével nem szolgálhatott.

Az egész asztal elijed, csak Árpád éle e nyájas beszéddel felélesztésökre: „Szégyen! Gyalázat! Ha hadat éreznétek, sem kellene így megrettennetek. Nincs semmi veszedelem a szerelemhadba. A mely eb megharapta, meggyógyul annak szőrivel!“

Ily módon Dugonics örökös összeütközésbe jő a korrall, melyet megörökíteni törekszik. Az intézmények rajza, az emberek szokása, beszéde nem egyszer ép oly különös, mint a mily bámulatos ellentétet képez regényeinek képzeleti idejével, hősei és hősnői jellemével. S ezt az ellen-

tétet még jobban kiélezi azzal, hogy regényeihez képeket is mellékel. Az Árpád idejében élő Etelka világosvári áldozata és a Mária Terézia moriamur-jelenete közt csak annyi a különbség, hogy Etelka feje felett trónmenyezet helyett az áldozati oltár emelkedik megölt bárányaival; Macskásy Juliánna rajza pedig nyilván az 1790/91-iki események hatása alatt készült! Ily módon hasztalanul tanulmányozza és idézi a forrásokat: történeti és földrajzi fejtegetései ellenére nem találja el a korszerűséget, sem az igazi magyar életet. Meséje rendszerint egyszerű, nem folyamodik a korabeli külföldi regényírók csodás bonyodalmaival: de az áltöltözetek és gyermekcserék, például Etelka Gyula leánya helyett a Zoltán testvére, Juliánna Macskássy leánya helyett a Kálmán, szerémi herczeg testvére, — gyakori fogások és eszközök kezében. A szerkezet, jellemzés, lelemény, társalgás művészete teljesen hiányzik benne: de elbeszélése nem egyszer folyamatos és könnyen perdül, sőt nem egyszer a lelki állapotok festésében is szerencsés; csak szerelemről ne írjon, mert ahhoz éppen nem ért. Az alkotás ereje és művészete, a képzelet játéka és pompája, az élet tapasztalata és ösmerete, a mi a regényíróban nélkülözhetetlen, nem az ő adományai közé tartozott. Mindezt a nemzeti érzéssel, a hazafi tüzellel pótolta s a megújulás korában erre volt legégetőbb szükség. Ha nem is teremtette meg a műfajt: jelentékenyen szaporította a közönséget. Mert az ő regényei, történeti színezetükkel, bár éppen a történeti hűség ellen vétett leginkább, a nemzeti eszme terjedésére és erősítésére a legcsattanósabb sikerrel hatottak. Nem művészetével, hanem hazafiságával szorította ki a selejtes német olvasmányokat. S ha képzeletével nem is bírta földézni az ősi magyar életet, soha nem hallgató intést adott szellemi örököseinek, pályája osztályosainak, hogy az a rév, melybe a nemzeti irodalom hajóját kormányozni kell, a *nemzeti valóság*.

II.

S mi volt a magyar regény Dugonics után? A megújulás vezére, *Bessenyei György*, pusztakovácsi-i remeteségében megkísértette ugyan, hogy mestere módjára a *bölcsészeti regényt* átültesse hozzánk: de a *Tariménes útazása* ma is kéziratban hever. A Voltaire czélzata, mely az elbeszélést csak keretül, hőseinek útazásait csak eszközökül használja állambölcséleti, vallási és társadalmi világnézetének kifejtésére, Bessenyein kívül követőre nem talált.

Kármán József szemei előtt merőben a szépirodalom eszméje lebegett: a *szép* megalkotása *szép* elbeszélés által. S összes figyelme az *emberre* tapadt, annak lelki viharzására, a boldogság és boldogtalanság között való vergődésére, a belső élet tüneményeinek ellesésére és megérezkítésére. S bár az ember, melyet évezredek óta kutatunk, ismertetünk, fejtegetünk a nélkül, hogy megfejteni tudnók, egyéniségének megjelenésében mindég és mindég új marad: az elbeszélés *egyetlen* tárgyaként vagy inkább *minden* anyagként fölötte kevés; mert az elbeszélés nem lehet ugyan el lélektani elemzés nélkül, de a lélektani elemzés még önmagában véve nem elbeszélés: csak érdekes és csattanós események folyamában jelenhetik meg. Ezek az érdekes és csattanós eseményeken, a míg egységes és művészi cselekvénynyé fejlődnek, az emberi lélek és emberi jellem nyilvánulásainál, alakulásának mozzanatainál át kell csillognia. Kármán annyi finom észleléssel, a nőiességnak annyi igaz ösmeretével, a stílnak annyi nemes bájával és a hangulatok annyi gyöngéd árnyalásaival rendelkezik, hogy csodálkozunk rajta. Ám a *Fanni hagyományaiban*, melyet Gyulai Pál méltán a XVIII. század legkitűnőbb magyar beszélyének nevez, épen az elbeszélésről, az érdekes és csattanós, — egységes és művészi cselekvénybe kerekedő eseményekről feledkezik el. Az egész beszély nem egyéb, mint egy érező szív meleg és ékes naplója, a maga nemében a legvonzóbb: de kétségtelenül a töredékesség benyomásával hat reánk; a minek oka naplószerű leveles alakja, gyors vége, s egyes részeinek, a nap-szakaszok és természet-változások váltakozó képeinek sorozatos összeállítása. Kármán igazi hivatása, erős megfigyelése és mély kedélye a többi kísérletében is kifejezésre jut: de sokkal rövidebb ideig élt, sokkal kevesebbet írt, semhogy a magyar regény fejlődésének lökést adhatott volna. *Kisfaludy Károly*, a ki egy negyedszázad múlva nyomába lép, már nagyobb hatást keltett. Víg elbeszélései, ezek az ötletes és elmés vázlatok, legalább a tréfás és kedélyes hangot meghonosították, s több írónemzedéken át kedvessé tették. Bár jellemzésök fogyatékos, szerkezetök laza, a mese-szöveget bennök rendszerint az adomamondás váltja fel; de legalább könnyen és élénken folynak s jól csattannak. Kisfaludy kevés művészettel, de sok természetességgel örökíti meg a korabeli társadalmi élet egyes mulatságos alakjait; nem egyszer ép oly jóízűen, ép oly magyarosan cseveg, mint valami kedélyes táblabíró. Egészen elüt *Tihamérja*, legterjedelmesebb elbeszélése, mely

a nemzeti lovagkorban, Nagy Lajos idejében, olasz és magyar földön játszik. Bajvívások, dalünnepek, regényes kalandok, vitézi csaták, dúló szenvedélyek, kegyetlen öldöklések tarka eseményeiből szövődik meg a bonyodalmas mese, melynek fejlesztésében a költő képzelete a romanticismus féktelen szabadságával csapong. Lovagias hősök és rablólovagok, csábító kéjleányok és imádkozó apácza-szüzek, bectelen kerítők és becsületes brávók rajzanak egyre szemünk előtt, s mindezek közepette forog Tihamér és Róza, az Lajos király legszebb daliája, ez a Záchok törzsének legigézőbb virága, kit a nagy írtáskor kicsi gyermekül megmentettek és idegen földön gyöngéden fölneveltek. Alig találkoznak, egymásba szeretnek: de az akadályok egész viharja sodorja őket leányrabláson, elfogatáson, bordélyon, menekülésen, mindenféle meglepetésen és megkísértésen keresztül; úgy, hogy ha pillanatig egymás elébe kerülnek is, mint valami látomások alakjai tűnnek tova azonnal. A bonyolodalom elnyomja a mesét, a mese a jellemet; a költő utoljára maga is elfelejti, hogy ki a hőse? A cím szerint Tihamér, a valóság szerint Róza. Végre per varios casus, per tot discrimina rerum egymásra lelnék, Magyarországra térnek s egymáséi lehetnének, mert a király Rózának, a Záchok ivadékának megkegyelmez, sőt jószágait is visszaadja, hogy az apa sötét boszúját a fiú kiengesztelése ragyogja be: de Tihamér előbb visszasiet Olaszországba, hogy a csatatéren elhulljon, Róza meg honn marad, hogy a kolostorba vonuljon. Az elbeszélés illetén végét, a mint már Bánóczi József is kiemeli, csak a romanticismus magyarázhatja, de nem mentheti semmi. S Toldy teljesen téved, midőn maradandó becsűnek és történeti regénynek mondja, mert se nem becses, se nem regény.

Fáy András, a ki az úttörés során következik, épen azért nem Tihamérhoz, nem is a Fanni Hagyományaihoz fűzi a maga kísérletét, a *Bélteky-házat* 1832-ben. Visszatér a megújulás korához, a Bessenyei irányzatosságához, de Voltaire helyett Rousseau a mestere, kinek példájára megírja az első magyar tanregényt. Bölcselkedő fő, éles szemmel és eleven érzéssel a gyakorlati élet szükségéi iránt, ki már harmadfél évtized óta hintegette meséi és elbeszélései révén az erkölcsi és társadalmi eszméket. A természet minden lényé, minden tüneményé megnyilatkozik előtte: s ő hasznos okulással hallgatja példázásait és tanulságait, hogy az emberi élet viszonyaira alkalmazza és nemzete javára közvetítse. Apró megfigyelései teli vannak nagy

igazságokkal, sokszor megkapó képben. Képzelete termékeny, leleménye gazdag, beszéde nem ritkán szellemes és fordulatos, szinte mindig magvas. A Bélteky-házban is, tehetsége irányánál és sodránál fogva, eme tulajdonságai érvényesülnek, a regény határozott fogyatkozására. Mert az ő apró megfigyelései önálló mesében, példában, képben kikerekedő egésznek képeznek; míg a regény keretében, mint fölszedett elemek, a szerkezet szerves egységének ártanak. Fáy is, mint Széchenyi, a jövő Magyarországot szolgálja: de annak előkészítésére közjogi vagy közgazdasági röpiratok helyett a regényt használja fel. Bélteky Mátyásban és Bélteky Gyulában szembeállítja egymással az apát és fiút, a fogyó régi és a támadó új nemzedéket; abban a szilajmagyarkodást és balítéletes maradiságot: ebben a bölcs hazaszeretetet és korszerű műveltséget, hogy a nemzet fiatalága tanuljon belőle. Tehetsége és célzata a nevelésre készíti, minélfogva írhat igen jó könyvet, de csak igen gyarló regényt. Fejezetei nem egyszer a szakértekezések módjára szólnak s benső összhangba nem olvadnak. Mert igen sok tárgyat és igen sok eszmét fölszed, hogy azokat megvilágosítsa és kifejtse; s velők az elbeszélés medréből minduntalan messze kicsap és elkalandozik: azért előadása nehézkes, szerkezete pongyola; úgy, hogy alig egyéb a regény, mint a minek emlékbeszédében Tóth Lőrincz mondja, *keret*: melybe egy finom észlelő és kedélyes bölcselő rakja le a közügyek és életkérdések tekintetéből a maga tapasztalatait és tanácsait; noha különben tagadni nem lehet, hogy e keretben nagy darab igaz magyar élet is van, tőszyökeres alakokkal és hű rajzokkal, melyek természetes és eleven színei mai nap is frissességgel bírnak. Mint műalkotás félszeg: az elbeszélés a tanítás érdekének hódol.

Ime, a magyar regény *Jósika Miklós* előtt, valamennyi csak kísérlet, idegen cél szolgálatában. A regény, mint az új kor eposzeiája, a maga aesthetikai föltételével és művészi alakjával még megalkotásra vár; s ez az alkotó 1836-ban egyszerre, váratlanul megjelenik: ez az alkotó báró *Jósika Miklós*. Szinte csodálkozást, hihetlenséget támaszt, hogy báró létére a nemzeti múzsa oltárán áldozik. Úgy látszik, hogy Erdélyben, a hol pedig a nemzeti irodalom ápolása és pártolása a fejedelmek és nagyok előkelő szórakozása és szellemi fényűzése volt, ennek a nemes hagyománynak érzéke már ez időben kiveszőben lehetett. Mert két évvel előbb, 1834-ben, a mikor *Jósika Miklós Irány* című röpiratát nyomatta, báró Bánffy László, az eszes ember, fölkereste őt

és komolyan fölszólította, hogy hagyjon békét az írásnak, *az nem úri embernek való dolog*. Gróf Bethlen János pedig, a hazafias főúr, egyenesen kimondotta, hogy *bizza a dolgot a scriblerekre*, mert nem módí most a könyvesinálás! Mintha a pacsirta és fülemile dala módíra zendülne meg! Mintha az igazi író, kinek szíve teli az érzéssel, lelke teli a megnyilatkozással, melyet a természettől isteni kiváltságul kapott, módíra várna, hogy megszólalhasson. Ám annyira módiatlan, szokatlan volt még a nagy közönség előtt is a Jósika Miklós íróskodása, hogy az *Abafi* csattanós diadala után néhány erdélyi lángész azt beszélte, hogy valami okos oláh pópa írta helyette Szurdukon. A legmulatságosabb ebben az volt, mondja Jósika, hogy ez az oláh pópa nem is tudott magyarul. Ha valaki ezeknek a jó uraknak azt mondta volna, hogy Abafit valami tengeri kapáló pópa, kukta vagy bivalos írta, rögtön elhitték volna; de hogy európai műveltséggel bíró, sokat élt és sokat tapasztalt ember ily regényt írhasson, az hihetetlen volt előttük. S még Gyulai Pál is egy adomához folyamodik, hogy a regényírásra való lépését megmagyarázza. Egyik rokona és barátja, P. Horváth Lázár regényt írt, az elsőt és utolsót életében, s többször olvasott föl belőle egyes részleteket neki. Jósika úgy gondolkozott, hogy miért ne próbálná meg ezt is, hisz bizonyára ő is tudna olyat írni, mint fecsegő rokona: így keletkezett *Zólyomi* és *Abafi*.

S mit állít maga Jósika:

„Én 1834-ben léptem az írói pályára. Ha nekem valaki azt jósolta volna, hogy híres író leendek, talán széttéptem volna tollamat. Azt kérdi valaki: miért lettem tehát író, mi bírhatott reá, hogy magamnak martiromságot keressek? Mondok erről valamit, miután évek és évek múltak s hosszú élettapasztalat tanított meg arra, minő egészen fonákul, hogy ne mondjam gyermekies módon ítélik meg némely emberek az *írói ösztönt*, a vágyat: *tenni*, a becsületes jóakaratot *betölteni emberül a helyet*, melyet a gondviselés számunkra kítűzött. Hát tisztelt nagy jó uraim, mit vétett Önöknek az az *Est deus in nobis* (Isten lakozik bennünk!) s mit vethetnek Önök szememre, ha én azon erős hitemet fejezem ki, hogy *ha előttem soha senki nem írt volna regényt*, én írtam volna az elsőt. Olvastam ugyan valahol, hogy engemet t. pater Czuczornak valami székfoglaló beszéde inspirált arra, hogy a *Csehek Magyarországon* című regényemet írjam. De ebből egy hang sem igaz, s nehezen

is találna e regényben a tisztelendő atya valamit, a mi az ő beszédére emlékeztetne.

Hogy ha Petőfi előtt soha senki sem írt volna verset, ő lett volna az első, ki verset ír.

Ne keressük ott, hol *Isten gyűjti meg a szövétneket, a gyufákat és forgácsot!*“

Jósika Miklóst hivatása indította, s tapasztalása készítette a regényíró pályára. Már mögötte egy hosszú és gazdag múlt állt, dicsőségben, szerelemben, kalandokban, utazásokban és szenvedésekben gazdag. Balházassága, családi boldogtalansága, szívének vergődése eszmélkedésre és magába mélyedésre tanítja; fájdalomában, lelki viharzásában kergeti a szórakozást és keresi a menekülést. Majd arra gondol, hogy Hellas szabadságharczában osztozik, Byron oldalán, majd pedig arra, hogy a gazdálkodásra veti magát. Első feleségével s Napkorral, annyi kínos évnek keserves küzködése és méltatlan kárpótlása után végleg szakít és Szurdokra vonul. Vigaszúl és feledésül a múzsa várja ott, kinek kebelére menekszik. A mikor már az egész ház lepihen: ő munkába fog. A néma csend, az éjnek csendje oly jól esik háborgó és hanykódó lelkének! Így készül *Zólyomi* Szurdokon, *Abafi* részben Pesten; s ettől az időtől fogva váltakozva tartózkodott és dolgozott erdélyi birtokán s az éledő irodalom fővárosában, hová a szellemi élet pezsgése, a nagyvilági körök fénye, s a biztató szerelem édessége vissza-visszacsalogatja, bűvös és megtisztító ígézetével. Már felragyog előtte az új élet, az *igazi holdogság* reményének csillaga is, vezeti és emeli egyre fölebb és fölebb költői pályája delelőjéig; igen, már ennek fogadásakor megismerkedik Podmaniczky Juliával, életének védő angyalával, ez eszményi tiszta női jellemmel, hogy női alakjaihoz ragyogó glóriát sugározzon! S benne megadatott Jósikának, a mi csak kevesek áldása és kiváltsága, hogy oly nő szerelme boldogította, ki nemcsak a szívéet töltötte el, de lelkét is megértette és fölemelte, a kinek szerető csókjában a múzsa ihlető csókja is egyesült, a ki mindennap új ihlettel, új sugallattal ígézte meg. Maga is művészi tehetséggel bírt: írónő volt. Kiket ily tüneményes nő szeretete boldogít, örök hálával adózunk a gondviselésnek! Jósika Miklós a múzsa felavatására és Juliája ihletésére adta aztán a költői alkotások egész sorát és csodálkozhatunk-e rajta, ha e tüneményes nőnek és fényes lelkének egy-egy sugara beleolvad női alakjaiba: Albinus Czelestába és Kornisnéba, Giskra Sere-nába és Árnay Zaidába? S csodálkozhatunk-e rajta, ha női

jellemei rendszerint művészileg tökélyesebbek, s emberileg magasztosabbak, mint férfi-hősei? Mert ezek megalkotásában a lelkesedés is sugallta, nemcsak a tapasztalás.

A mint Jósika föllép, azonnal meghódítja, nem, nem, elbűvöli az irodalmat és közönséget. A bíráló tapsol s az olvasó gyönyörködik. Megszületett az igazi magyar regény, *a történeti regény*. Azt hozta meg a magyar elbeszélő irodalomnak, a minék az leginkább hiányával volt: iskolai tudomány helyett a bő élettapasztalatot, a hazai és külföldi társadalom sokoldalú és közvetlen ismeretét, a világfiás modort, élénk szellemet, a mely a pusztá fecsegést is érdekessé tudja tenni; oly mozgalmat indít meg, mely az ő hatása alatt nemsokára nagy tehetségű követőkre talál s munkásságával egy egész műfajt felvirágoztat. E dicsőségét, hirdeti Gyulai, se az idő, se az ízlés változásai nem hátrítják homályba s a késő maradék is kegyelettel fog róla megemlékezni, mint a *magyar regényirodalom atyjáról*.

„De van Jósika pályájának, úgymond, egy más, nem kevésbé fényes oldala. Nagyrészt történelmi regényeket írván, mintegy kiegészítette, sőt fokozta epikusaink hatását, kik a múlt dicső emlékeit elevenítették fel, szemben a dicsőtelen és elfajult jelennek. A magyar romantika kiinduló pontjában különbözött az európai romantikától. Ez visszahatás volt a XVIII. század egyoldalú felfogása, egyenlősítési iránya ellen, mely semmit se akart tudni a történelmi fejlődésről, az egyéni sajátságokról s pusztán az észből konstruálta az embert és az államot. Nálunk más viszonyok voltak. Mi nem küzdöttük át a XVIII. század eszmei forrongását, sőt hatásuk alatt épen reformálni akartuk társadalmunkat és államunkat, de azért a múltat nem vetettük meg; lelkesedve tekintettük benne mindazt, a mi bennünket dicsőségünkre, önállásunkra és nemzetiesb életünkre emlékeztetett. Ez lelkesítette Jósikát is s a régi magyar köz- és családélet megható jeleneteit festve, egy újabb, nemzetibb társadalom mellett izgatott. S erre ő, mint erdélyi mágnás, különösen hivatott volt. Az erdélyi arisztokracziának nem volt szüksége visszamagyarosodni, mert sohasem nemzetietlenedett el. Erdélyben a mágnások jól ismerték hazájok történelmét, mely kivált a nemzeti fejedelmek idejében szoros kapcsolatban volt családjuk történetével. S alig múlt el egy százada, hogy Apafival bezáródott a nemzeti fejedelmek sora. Az arisztokrata büszkeség táplálója volt a nemzeti érzelmeknek. A családokban napról-napra jártak a hagyományok, mondák, hol kastélyról, várromról, hol fegyver-

ről, családi ékszerről. Ez élénk érzék a régi és történelmi iránt még az erkölcsökben és olvasmányokban is nyilatkozott.

E század elején még elég úri ház volt Erdélyben oly állapotban, mintha a XVII. század végéről maradt volna fenn. Az erdélyi történelemírókat majd minden erdélyi mágnásháznál meg lehetett találni, s a még ki nem adott emlékiratokat sok leíratta magának s Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály emlékiratait még a nők is olvasták. Jósika a múlt emlékei közt nőtt fel, nemzetsége, rokonsága viszontagságait tudva, tudta majdnem egész Erdély történelmét. A történelem, monda nemzeti érzés, családi hagyomány volt s a színhely a család vagy rokonság jószágain terült el. Előtte, körülé, benne egy csoport anyag zsibongott, mely az alkotó képzelem kezére járt. A múlt emlékeinek e családias, hagyományos kultusza volt Jósika költészetének főforrása, innen merítve nyújthatott hívebb és élénkebb korrajzot elődeinél és felköltve költészetünkben a történelmi érzéket, útját egyengette a történelem mélyebb felfogásának is.

Már mint gyermek, a nemzeti történetek és családi hagyományok ereklyéi közt eszmélkedik. Apjának fegyvertárában örömet szemlélgeti a török szablyákat, köves nyergeket, szkofiumos szerszámokat, vérteteket, vasingeket, kopjákat, buzogányokat, tegzeket és tatár sisakokat s minden darabhoz a múltnak egy-egy emléke, egy-egy mondája fűződik, melynek magva később kihajt lelkében és a romantika bájos virágait növeli meg. S mint katona, világfi aztán is mindég és mindenütt meleg vonzódást érez a történelmi múlt maradványai, a büszke várromok és elátkozott kastélyok iránt, hol valaha a lovagi és szerelmi merények elevensége és zaja lüktetett. Hajlam és tanulmány önkénytelenül a *romanticismus* felé vonja, melynek az angol elbeszélő irodalomban ép az ő fellépésének ideje előtt alig pár esztendővel korszakos képviselője s a történelmi regény megalapítója *Scott Walter*. A mily szerencsével fordul ez a skót hegyek és síkok százados emlékeihez vissza: ép oly szerencsével merít Jósika az erdélyi bércek és mezei udvarházak hagyományából. Hisz már kora ifjúságától fogva legkedvesebb olvasmánya a történelem és utazások voltak, s a történelemből alig hagyott olvasatlanul valamit, a mennyiben kora és ideje engedte. Különösen a hazai krónikák érdekelték s már ebben az időben úgy teli szedte fejét Erdély regényes múltjával, mintha valami titkos szózat és ösztön

előre sejtette volna irodalmi pályáját. S már kora ifjúságától fogva maga is szenvedélyes utazó volt, ha katona létére néhány napi szabadságot nyerhetett, rögtön utazásra fordította, pedig a nélkül is eleget bolyongott. S a szép természet érdekelte mindég. „Hányszor, hányszor — írja Visszaemlékezéseiben — ha valami regényes helyen állapodtunk meg, tudtam órákig a szép kilátásban, a hegységek alakzataiban, a kék és zöld tavakon, melyek estve a holdvilágban csillogtak, mint annyi fémlapok, órákig elandalogni. Ilyenkor aztán a honvágy is megkapott s magamnak szárnyakat óhajtottam. Szerettem volna a galgói kősziklafalak gerincein megpihenni s hallgatni: miként hühognak száz ódúban a baglyok lábaim alatt.“ S ha itthon volt, magánosan és társaságban lázasan írta a kirándulásokot: a Hunyady-, létai- és udvarhelyi vár, a krivádiai őrtorony, a Csetátye Bóli barlangja és barlangi folyója, az erdélyi bérczek sziklahasadékai, zíg-zúgai s emlékei, a szászföld falvai, városai, erődítései, mind-mind ingerelve csalogtatták magokhoz, mintha valami titkos szózat és ösztön előre súgta volna, hogy szüksége lesz rájuk irodalmi pályáján, romantikus világának fölépítésénél.

Így készült elő lassan a nélkül, hogy maga is czélozta volna, annak a hivatásnak betöltésére, melyet Angliában *Scott Walter* teljesített. Hatása alatt állott s *Abafjának* első jelígeje is belőle való, így az ő nevével indul meg pályafutására; hatása alatt állott, nem egy alakjában annak az alakja jelenik meg újra, így az ő példájára teremt: csudálkozik mégis, hogy magyar *Scott Walternek* nevezik. Miért? Mivel hajlama, tanulmánya, szelleme, lelke, helyzete regényeinek elemei közt hasonló lévén, magát nem utánzó-nak, hanem eredetinek, legfőlebb rokonnak tekintheti. S kétségtelen dolog, hogy az ő tehetsége, az ő iránya *Scott Walter* nélkül is ugyanazon módon fejlett volna! Aztán nemcsak a nagy angol elbeszélő, de *Bulwer*, *Cooper*, *Hugo Victor* is hatott rája, s későbbi regényei inkább a francia romanticismus szellemének hódolnak, eszközeivel és fogásaival élnek. Képzeletének bámulatos leleménye, frissesége egyre ihleti s legjobb regényei, *Abafi*, *Zólyomi*, *Az utolsó Báthory* az első időből valók, közvetlenül a régi Erdély történeti emlékeiből keletkeznek. Maga is *Báthory-vér* lévén anyai ágon, különös szeretettel a *Báthoryak* korához fordul. *Báthory Zsigmond*, *István*, *Gábor*, egymásután kelnek új életre tolla alatt, s velök a *Bethlenek*, *Bánffyak*, *Bornemisszák*, *Kendiek*, *Kamuthiak*, *Kornisok*, *Jósikák*, *Imrefiek*

régi hatalmok és szerepök fényében támadnak fel, törekvéseikkel, szenvedélyeikkel, melyekbe egész Erdélynek törekvése és szenvedélye egyesül: hogy ne ragadta volna meg a mi közönségünket? Aztán fölkelnek és új életre támadnak Mátyás, a maga nagyjaival és hadverő vitézeivel, a mikor a *Csehek Magyarországon* s a *Hat Uderszky-leány* megjelennek, s Nagy Lajos és az Anjouk egész százada, büszke, erőszakos olygarcháival, *Eszterben* és a *Magyar kényurakban*, majd *Zrinyi, a költő* és *II. Rákóczy Ferencz*, a legnemesebb fejedelem, regényes korrajzok keretében. S bár ez utóbbiak nem is állnak a művészi alkotás ama színvonalán, mint Jósika első regényei, már nemzeti hőseiknél fogva is élénk érdeklődésre találtak. Ezt az érdeklődést Jósika *harmincz esztendőn keresztül*, több mint száz kötet regénynyel, mindvégig meg bírta őrizni: a nemzet hálás elismeréseig s az akademia és nemzet jutalmáig emelte!

A Jósika első regényei, a legjelesebbek, a miket írt, egy-egy erkölcsi tételt állítanak szem elé és örökítnek meg. Így *Abafiban* az az eszme jut diadalra, hogy az önálló szellemnek és erős akaratsnak döntő befolyása van a maga művelésére s egyéniségének nemesítésére. *Zolyomiban* az ellentét, a féktelenség rombolása tárul elénk, nagy hibaként, erkölcsi igazságszolgáltatás nélkül. A *Könnyelműekben* a csábítás veszélyeire és következéseire irányul az erkölcsi cél, az *Utolsó Báthoryban* pedig az példázódik, hogy minő nagy és félelmes az indulatok hatalma felettünk s ha korán meg nem fékezzük, összetör bennünket! S a *Csehek Magyarországon* a királyi fenség erejét és diadalát hirdetik a rakoncátlan elemek fölött. Azonban ki bírná és ki akarná egy rövid előadás keretében összefoglalni Jósika Miklós regényköltészetét; egy egész gazdag világ az, teli férfias hősökkel, magasztos női jellemekkel, teli képzeletének gazdag leleményével és meséinek pazar bőségével, eleven, színes, részletező tájrajzokkal, a történeti múlt minden külsőségének megkapóan hű környezetével, a világi előkelő társalgásának könnyű csevegésével, a lélek beható finom észleléseivel, különösen a szerelemnek annyi meg annyi változatos előállításával, szinte valamennyi saját tapasztalásból az apácza-kalandtól egészen második felesége eszményi szerelméig?

Apácza-kaland?

Igen, Jósika Miklós, mint fiatal tiszt Szebenben volt állomáson, s szemébe tűnt a kolostor emeleti ablakának virágai közt egy fiatal apácza. Megtetszett neki, s el-eljárt arra. Az apácza észrevette és mosolygott s a nyalka legény

rögtön haza szaladt, egy dühös szerelmes levelet írt, a jó szerencsére bízva azt, miként juttatja szentségtörő lángjai istennőjéhez.

Párszor ok nélkül sétálgatott fel s alá a kolostor előtt, zsebében a levéllel, míg végre megjelent a kis apáca egy kannácskával virágjainál. Az ablak nyitva volt s azon kissé csintalan mosolygott le. Jósika kikapta a levelet s mutatta neki, abban a hiszemben, hogy az mindjárt leereszt egy czérnaszálat érte: de a kis apáca tagadólag rázta fejét. A fiatal tiszt mit tegyen? Azonnal határozott s egy kavicsra göngyölve a levelet, hirtelen és ügyesen bedobta az ablakon.

Szívet kért és dobogó szívvel várta a választ: Egyszerre valami koppant lábainál. Oda nézett: levél volt. Az ő levele és benne három kicsi szív, *három sütemény*, a minőt különösen az apácák szoktak készíteni. Csak épen a pusserli hiányzott!

Szívet kért és szívet kapott: de szinte elsülyedt és feléje sem ment többé a kolostornak.

Ettől az első szerelmétől utolsó szerelméig, annak a tüneményes nőnek szerelméig, ki a Rachel kitartó hűségével egy évtizeden át várt reája, míg válópöre eldőlt, ki bujdosásának sebeit hegesztgette, haló porait két évtizedig őrizte, s most visszatért véle, a két néma útas, az ősök földére, a kolozsvári temetőbe: mennyi szeretkezésen és viharzáson ment által! A szerelemnek annyi faja, annyi alakja jelenik meg regényeiben Erzsébettől, a bosnya király leányától és Danicza hercegnétől le egészen Eszterig, a zsidó leányig és Izidáig, a Deli Markó gyermekéig! Az édes álmok, ábrándok, a panaszos lemondások és vallomások, a tüzes szenvedélyek és vad indulatok annyi szerencsés megérzékítése: együtt egy egész káprázatos világ, a romantika illatos levegőjével, csodálatos bűbájaival!

Ezt a káprázatos és csodálatos világot Jósika teremtette és reánk hagyta örökül. Legnagyobb dicsősége, hogy előtte voltak regény-kísérletek, de a magyar regény, mint az új kor epepeiája, a maga aesthetikai céljával és művészi alakjával, *az ő alkotása*. S benne *nemcsak a műfajt*, de a regény-irodalmat teremt meg. Ez az ő érdeme, elévülhetetlen érdeme, s ezen alapszik az ő jogcíme, örök jogcíme a halhatatlanság koszorújára.

Széchy Károly.

V.

Titkári jelentés.

Az Erd. Irod. Társ. 1893/94-ben, fönnállása VI. évében, tartott 6 rendes és egy díszülést. Ezeket társaságunk tagjai a következő felolvasásokat tartották: *Benedek Elek: Jób* (Sebesi Jób elhunyt tagtársunkról); *Felméri Lajos: A vallások parlamentje* (értekezés); *Ferenczi Zoltán: Petőfi és az ő-év* (ért.), *Jósika Miklós élete* (ért.); *De Gerando Antonina: Justh Zsigmond „Gányó Julcsa” cz. regényéről* (ért.); *Gyalui Farkas: Az ígélet* (elb.); *Gyarmathy Zsigáné: A dajka* (Rajz); *Hegedüs István: Oh természet* (költ.), *Jósika Miklós emlékezete* (óda); *Hegyesi Vilmos: Temák* (elb.), *Vázlatok* (elb.); *Jakab Ödön: A színházban* (elb.), *Népiskolábon* (költ.); *Márki Sándor: A Hóra világból* (székkfogaló értekezés), *Bátori és az oroszok hadjárata* (értekezés); *Petri Mór: Álmokról* (költ.); *Sebesi Samu: A költő* (szatira); *Szamosi János: Egy római költő életéből* (Catullusról. Ért.); *Szász Gerő: Tul a hatvan éven, Emlékezet, Meghalni, Nem cserélek, Tavasz felé, Csak az Isten tudja, Elnöki megnyitó a Jósika-emlékünnepen*; *Széchy Károly: Jósika és a magyar regény* (ért.). Vendégeinktől bemutatott művek a következők voltak: *Bede Jób: A dráma második felvonása* (elbeszélés); *Nagy Mór: Két költemény*; *Farkas Sándor: Költemények*; *Hindy Árpád: A verseny a napi sajtóban* (rajz).

Bemutattak e szerint tagjaink közül 15-ön 9 értekezést, 15 költeményt, 6 elbeszélést, 4 vendégünk 1 rajzot, 1 elbeszélést, 6 költeményt, összesen 8 dolgozatot. A dolgozatok összes száma 38, ebből 21 költemény, 9 értekezés, 1 rajz, 7 elbeszélés.

Ezek mellett ki kell emelnem, hogy társaságunk Jósika Miklós születésének 100-dik évfordulójára díszülést tartott,

máj. 14-én, melynek tárgyait évkönyvünk teljesen adja. Úlés után a társaság koszorút tett le a költő sírjára, Szász Gerő alelnök vezetése mellett s ugyanakkor a hölgyek nevében Szádeczky Lajos tagt. koszorút tett le Jósika Miklósné sírjára. A lefolyt évben tagjaink sorába megválasztottuk 1893-ban *Márki Sándort* és *Gyalui Farkast*, viszont 1894-ben *Szabolcska Mihályt* és *Hindy Árpádot*, egyszersmind társaságunk tiszteleti tagjai sorába igtatta *Dr. Finály Henriket*.

VI.

**Az Erdélyi Irodalmi Társaság
személyzete.**

1894. május 14-én.

Tisztviselők:

<i>Elnök:</i>	Kuun Géza gróf	Maros-Némethi.
<i>Alelnök:</i>	Szász Gerő	Kolozsvár.
"	Felméri Lajos	"
<i>Titkár:</i>	Ferenczi Zoltán	"
<i>Másodtitkár:</i>	Gyalui Farkas	"
<i>Pénztárnok:</i>	Hory Béla	"

Tiszteleti tagok:

Brassai Sámuel Kolozsvár.	5 Imre Sándor Hm.-Vásárhely.
Éjszaky Károly Kolozsvár.	Kővári László Kolozsvár.
Finály Henrik Kolozsvár.	Szász Károly Budapest.
Gyalui Pál Budapest.	Szilágyi Sándor Budapest.

Rendes tagok:

Abonyi Árpád Budapest.	Kozma Ferencz Kolozsvár.
Apáthi István Kolozsvár.	25 Koós Ferencz Brassó.
Bartha Miklós Kolozsvár.	Korbuly József Kolozsvár.
Benedek Elek Budapest.	E. Kovács Gyula Kolozsvár.
5 Csernátoni Gyula Besztercze.	Kuun Géza gróf Maros-Némethi.
Erődi Béla Budapest.	Lánczy Gyula Budapest.
Endrődi Sándor Budapest.	30 Malonyay Dezső Kolozsvár.
Fanghné Gyujtó Izabella Bpest.	Márki Sándor Kolozsvár.
Felméri Lajos Kolozsvár.	Moldován Gergely Kolozsvár.
10 Ferenczi Zoltán Kolozsvár.	Petelei István Remeteszeg.
De Gerando Antonina Kolozsv.	Pecz Vilmos Kolozsvár.
Gyalui Farkas Kolozsvár.	35 Petri Mór Zilah.
Gyarmathy Zsigáné B.-Hunyad.	Réthy Lajos Déva.
Haraszi Gyula Budapest.	Sebesi Samu Kolozsvár.
15 Hegedüs István Budapest.	Szabolcska Mihály Felfalu.
Hegyesi Vilmos Kolozsvár.	Szathmáry György Budapest.
Hindy Árpád Kolozsvár.	40 Szamosi János Kolozsvár.
Hory Béla Kolozsvár.	Szinnyei József Budapest.
Jakab Ödön Déva.	Szádeczky Lajos Kolozsvár.
20 Jancsó Benedek Budapest.	Szász Béla Kolozsvár.
Jékey Aladár Kolozsvár.	Szász Gerő Kolozsvár.
Kemény Endre br. Budapest.	45 Széchy Károly Kolozsvár.
Kis Sándor Szabadka.	Tutsek Anna Budapest.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság elhunyt tagjai

1894. május 14-ig.

1888 Deák Farkas.	5 1891 P. Szathmáry Károly.
1889 Bánffy György báró.	1892 Salamon Ferencz.
1889 Dózsa Déniel.	1893 Sebesi Jób.
1890 Szabó Károly.	1893 Medgyes Lajos.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítói.

1894. május 14-ig.

Széky Miklós 1889 Kolozsvár. Kuun Géza gróf 1889 Maros-Némethi. Dobál Antal 1889 Kolozsvár. Özv. Mohay Károlyné 1889 Kolozsvár. Székula Ákos 1890 Kolozsvár. Id. Lészay Ferencz 1890 M.-Gorbó. Kereskedelmi Akadémia 1891 Kolozsvár. Műkedvelő társ. (300 frt) Kolozsvár. Kőváry László 1892 Kolozsvár. Özv. br. Wesselényi Istvánné 1892 Kolozsvár. Csikvármegye törv. hat. biz. 1893 Kolozsm. törv. h. biz. 1893 Kolozsvár. Erzsébetvárosa törv. h. biz. 1893. Erzsébetváros. Szolnok-Dobokam, törv. h. biz. 1893 Deés. Torda-Aranyosm. törv. h. biz. 1893 Torda. Takarékpénztár 1893 Kolozsvár. Takarékpénztár 1893 Deés. Torda törv. h. biz. 1893 Torda. Kisegítő-pénztár 1893 Kolozsvár. Szenkovich Márton 1893 Kolozsvár. Weiss Mór 1893 Kolozsvár. Gr. Zichy Géza-alap (255 frt) 1893 Kolozsvár. Ditrői Mór 1893 Kolozsvár. Biasini Domokos 1893 Kolozsvár. Kolozsvár sz. kir. város 1893 (100 frt) Kolozsvár. Hitelbank 1893 Kolozsvár. Szamosujvár törv. h. biz. 1893 Szamosujvár.

207-18957